

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ  
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ  
ДС/ВМ 05/4-02 бр.946/1-XV/III 5  
1.6.2017. године

ВЕЋЕ НАУЧНИХ ОБЛАСТИ  
ДРУШТВЕНО-ХУМАНИСТИЧКИХ НАУКА

Наставно-научно веће Филозофског факултета у Београду на својој XI редовној седници, одржаној 1.6.2017. године – на основу чл. 231. став 1. алинеја 15. и 16. и члана 278. Статута Факултета, прихватило је Извештај Комисије за докторске студије с предлогом теме за докторску дисертацију: **ВИНОГРАДАРСТВО У СРЕДЊОВЕКОВНОЈ СРБИЈИ**, докторанда Марине Штетић.

За ментора је одређен проф. др Синиша Мишић.

Доставити:

1x Универзитету у Београду  
1x Стручном сараднику за  
докторске дисертације  
1x Шефу Одсека за правне послове  
1x Архиви

ПРЕДСЕДНИК ВЕЋА

Проф. др Данијел Синани

|                            |                                                                                                                                         |
|----------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Факултет <u>Филозофски</u> | УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ<br><br>Веће научних области друштвено-хуманистичких наука<br>(Назив већа научних области коме се захтев упућује) |
| 04/1-2 бр. 6/267           |                                                                                                                                         |
| (број захтева)             |                                                                                                                                         |
| 1.06.2017.                 |                                                                                                                                         |
| (датум)                    |                                                                                                                                         |

**ЗАХТЕВ**  
**за давање сагласности на предлог теме докторске дисертације**

Молимо да, сходно члану 46. ст. 5. тач. 3. Статута Универзитета у Београду («Гласник Универзитета», бр. 131/06), дате сагласност на предлог теме докторске дисертације:

Виноградарство у средњовековној Србији

(пун назив предложене теме докторске дисертације)

НАУЧНА ОБЛАСТ историја

ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ:

Име, име једног од родитеља и презиме кандидата:

Марина (Небојша) Штетић

Назив и седиште факултета на коме је стекао високо образовање: Филозофски у Београду

Година дипломирања: 2013.

Назив мастер рада кандидата: /

Тито и Хаиле Селасије – Југославија и Етиопија 1954-1970. године

Назив факултета на коме је мастер рад одбрањена: /

Година одбране мастер рада: /

Обавештавамо вас да је Наставно-научно веће  
на седници одржаној 1.06.2017.

размотрило предложену тему и закључило да је тема подобна за израду докторске дисертације.

|  |                                |
|--|--------------------------------|
|  | В.Д.ДЕКАНА                     |
|  | <u>Проф. др Данијел Синани</u> |

## ПОДАЦИ О МЕНТОРУ

за кандидата Марину Штетић

Име и презиме ментора: Синиша Мишић

Звање: Редовни професор

Списак радова који квалификују ментора за вођење докторске дисертације:

1. *Коришћење унутрашњих вода у средњовековним српским земљама*, Београд 2007.
2. *Историјска географија српских земаља од 6.до половине 16.века*, Београд 2014.
3. *Манастирски поседи у земљама Лазаревића(1389 – 1402)*, Црквене студије 14, Ниш 2017, 293 – 298.
4. *Српска породица у позном средњем веку*, Етноантрополошки проблеми 10, св. 2 (2015) 357 – 381.
5. *Светоарханђеловска хрисовуља*, Београд 2003 (коаутор Т. Суботин Голубовић)

Заокружити одговарајућу опцију (А, Б, В или Г):

А) У случају менторства дисертације на докторским студијама у групацији техничко-технолошких, природно-математичких и медицинских наука ментор треба да има најмање три рада са SCI, SSCI, AHCI или SCIE листе, као и Math-Net.Ru листе.

Б) У случају менторства дисертације на докторским студијама у групацији друштвено-хуманистичких наука ментор треба да има најмање три рада са релевантне листе научних часописа (Релевантна листа научних часописа обухвата SCI, SSCI, AHCI и SCIE листе, као и ERIHлисту, листу часописа које је Министарство за науку класификовало као M24 и додатну листу часописа коју ће, на предлог универзитета, донети Национални савет за високо образовање. Посебно се вреднују и монографије које Министарство науке класификује као M11, M12, M13, M14, M41 и M51.)

**В)** У случају израде докторске дисертације према ранијим прописима за кандидате који су стекли академски назив магистра наука ментор треба да има пет радова (референци) које га, по оцени Већа научних области, квалификују за ментора односне дисертације.

Г) У случају да у ужој научној области нема квалификованих наставника, приложити одлуку Већа докторских студија о именовању редовног професора за ментора.

**В. Д. ДЕКАНА**

Датум

М.П.

проф. др Данијел Синани

## ОБРАЗЛОЖЕЊЕ ПРЕДЛОГА ТЕМЕ ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ

### *Виноградарство у средњовековној Србији*

#### **Предмет истраживања**

Предмет предложене докторске тезе јесте виноградарство на простору средњовековне Србије, које се на основу писаних извора може пратити од краја 12. века, а интензивније и свеобухватније од средине 14. столећа. С обзиром да је један од основних фактора за обављање ове пољопривредне делатности чинила погодност климе, винова лоза добро је успевала у крајевима са дугим и топлим летима, каквих је било довољно у српској држави. На ужем појасу јадранског приморја, у долини Неретве и долини Дрима до Везировог моста, влада топла медитеранска клима са доста сунчаних дана, тако да је виноградарство на подручјима медитеранске и измењене медитеранске климе, неговано још од атичких времена, обављано као делатност и у раном средњем веку. У оквиру осталих подручја српске државе, под режимом континенталне климе из Централне Европе, издвајају се заклоњене области са блажом, измењеном континенталном климом, као што су- Жупа, Косово и Метохија, Полог, долина Дрине. Скопски басен у коме се осећа утицај егејске климе такође је био погодан за пољопривреду. Изузимајући случај уже околине Дубровника и Котора, где је достигло највећи степен развоја, може се рећи да је виноградарство у околини Призрена и Скопља крајем 13. века достигло ниво исте пољопривредне делатности на Пељешцу, Стону и у Сланском приморју почетком истог века.

Захваљујући климатским променама у раном средњем веку, изазваним општим таласом захлађења и повећањем падавина, обрадиве површине из доба антике нашле су се под покривачем трава, грмља и шума. Доласком Словена на Балкан започео је процес проширивања обрадивих површина, а од краја 12. века и интензивног крчења шума који ће допринети привредном и демографском процвату, временски подударном топлијем периоду отпочелом најкасније почетком 14. века са трајањем до половине 16. столећа. С обзиром да су климатски услови и рељеф погодовали развоју виноградарства широм

Балканског полуострва, изузев у крајевима на великим надморским висинама, основни предуслови његовог интензивирања налазили су се у демографском расту и формирању већих и јачих насеља. Крајем 12. и почетком 13. века у близини Призрена помињу се свега два винограда која је Стефан Немања засадио поклањајући села Хиландару, док их нешто више има већ у време краља Драгутина, да би до половине 14. века виноградарство достигло знатне размере. У првој половини 14. века српска држава достигла је свој највећи успон у политичком и војном погледу, што се одразило и на економски просперитет, а самим тим и на развој виноградарства. Демографски раст остварен у истом периоду имплицирао је стварање два изузетно важна чиниоца за развој поменуте привредне гране-оснивање већих потрошачких центара (градови, тргови, рудници, манастирска властелинства, резиденције владара и већи властелоски дворови) и обезбеђивање већег броја радних руку.

Винова лоза узгајана је у дубровачком залеђу, проширеном на рачун српских територија, затим у српском делу јадранског приморја, посебно око Котора, Будве и Скадра, у Пилоту, на територији данашње Македоније, у крајевима освојеним од Византије у време цара Душана, затим у Призренској жупи и нешто мање око Дечана и Пећи. Ширећи се од јужних крајева државе ка северним, где је постојало довољно плодног земљишта, од 14. века виногради су успевали и у Сухогрлу, око Врања, Прокупља, Параћина и на поседима Жиче, Манасије и Раванице, тако да их је било и на Дунаву и у долини Пека.

Манастирска и црквена властелинства богата виновом лозом и вином, представљали су произвођаче са оствареним вишковима који су се могли изнети на тржиште. Претпоставка је да су најбогатија властелинства морала бити: Арханђеловско (са поседима у Призрену, градском метоху и Призренској жупи, на граници са Албанијом, на Белом Дриму, у Горњем и Доњем Пилоту, Скопској области, Пологу), Хиландарско (Скопље са околином, Хотачка, Крушевска, Призренска, Добруштанска, метохија Св. Петра Коришког, Липљанска и Новобрдска метохија, Дреница, земља Моравице, жупа Морава) и Раваничко (у долинама Велике, Западне и Јужне Мораве и њеног изворног дела, у Браничеву, Пеку, Звижду, Мачви и Битви). Довољно велике виноградарске поседе имали су и манастири- Трескавац код Прилепа (поседи око Прилепа, Крушева, Битоља), Свети Ђорђе Скоропостижни код Скопља (у Скопској области, Овчем Пољу, Доњем Пологу),

Света Богородица у Архилевици код Прешева, Св. Никола у Кончи (у насељима Конча, Лубница и Трескавац). Виногради у поседима српске властеле, као припадника богатијих слојева друштва, такође су предмет истраживања, попут властелинства Вукославића у петрушком крају и других. Обавезе свих земљорадника о окопавању манастирских винограда указују на одређену физичку снагу људи и посебну стручност и искуство које су стицали у сопственим виноградима. Уношење општих одредби у оснивачку хрисовуљу Св. Арханђела код Призрена, које су на обрађивање винограда обавезивале, поред свог земљорадничког и свештеничког, и арбанашко сточарско, као и властеоско становништво, осликава велики значај ове пољопривредне гране.

У изворној грађи налазе се оскудна обавештења о врстама винове лозе и вина, али се може претпоставити да је у Србији средњег века било заступљено црно и бело грожђе и вино. Док је бело било цењеније, црно вино се пак сматрало здравијим пићем, тако да су га Дубровчани препоручивали за лечење. Познато је да се на територији Дубровника, већ почетком 14. века гајила тамјаника, затим требијанска лоза (вероватно пренета из Италије), нарочито у првој половини 15. столећа, док се посебно цењена малвасија није производила у српским крајевима до краја 15. века. Могуће је да су се поменуте врсте винове лозе и вина пренеле и у унутрашње делове српске државе. О начину прављења вина постоје подаци из Дубровника и Котора о забрани рафинисања вина намењеног за продају. Додавањем меда добијао се такозвани "mellatum" или "molčam mulsam", што је било дозвољено једино за потребе личне потрошње.

О процесу подизања и вишегодишње обраде винограда у средњем веку сведочи изворна грађа која се односи на дубровачко залеђе, мада се највероватније слично одигравао и у унутрашњости Србије. Може се претпоставити да се у северним крајевима Србије прибегавало распрострањенијем начину- ниском обрезивању винограда ("vinea posemluch"), мало изнад корена, с обзиром на расположиве количине обрадивог земљишта дубоког растреситог слоја. Други случај представљао је пуштање лозе да израсте до знатне дужине и ојача, што је предузимано на различите начине, да би се потом приступило обрезивању. Овакав приступ дозвољавао је добијање знатних количина грожђа на мањим површинама плодне земље. У приморју прављено је рачвасто коље (сохе) уз које су лознице могле да се пужу, и да се преко дрвених облица (ленке) пружају у дужину и ширину стварајући одређену врсту свода. У дубровачком залеђу оваква лоза

називала се одрина (pergola, pergula), у Которском дистрикту- лоза на сводове (vinea in cameris), у долини Струме, Призренској жупи и неким крајевима Македоније- лозије нерез. Лознице су пуштане да се узпужу и уз стабла воћака или другог дрвећа, најчешће храста ("лознице дубне").

Статути приморских градова прецизно прописују низ пољопривредних радова које је закупник требало да обави у винограду током године, јер је градским власницима винове лозе било изузетно важно правно утемељење односа са закупницима- дубље прекопавање (трапљење) земље у јесен или зиму; затим, ђубрење, расађивање и сађење са размаком од пола метра између струкова и редова, на пролеће или јесен; обрезивање винорезним косиrom и изношење прошлогодишњих лозница, од јануара и касније; окопавање мотиком (у Дубровнику) или ралом и плугом (око Котора и Будве); заламање- кидање врхова; доношење притки; друго окопавање-"опрашивање" и заламање (негде и треће); берба од средине августа. У унутрашњим крајевима Средњовековне Србије радови су морали отпочињати нешто касније него у приморским регијама.

Предмет истраживања јесте и проучавање облика поседовања и начина обраде винограда. У залеђу Дубровника и Котора у средњем веку постојао је обичај давања винограда на обраду под закуп, док је обрада у властитој режији ретко предузимана. Најчешћи вид закупа представљала је половина- подела плодова између власника и закупца, а у ређим случајевима и годишња закупнина у новцу, услед немогућности тачне процене количине будућег производа. У унутрашњости средњовековне Србије, зависно становништво је винограде махом обрађивало у оквиру својих основних и допунских радних обавеза (заманица и бедба), док су за поједине крајеве, најчешће оне који су освојени од Византије, важила и натурална давања. Површине засађене виновом лозом најчешће су се одмеравале златицама (1679,8 м<sup>2</sup>) и матима (939,18 м<sup>2</sup>), док је просечан дневни учинак једног радника при прекопавању земље за виноград површине од пола до једне златице, износио од 10, 5 до 14 м<sup>2</sup>. Након потпадања под дубровачку власт, 1333. године Стои и Пељешац били су подељени на десетине састављене од "делова", од којих је сваки чинио површину од 11 златица земље (око 1,83 ha).

Извесне појаве дају могућност уочавања неуједначеног развоја виноградарства у српској држави. Познато је да су у унутрашњости средњовековне Србије предузимане мере у циљу подстицања ширења и развоја виноградарства. Са друге стране снажно

интензивирање ове пољопривредне делатности у приморју проузроковало је спровођење мера у смислу забране стварања нових површина сазађених виновом лозом, као и увоза страног вина зарад спречавања хиперпродукције и заштите привилегованих грађана као власника винограда. Носиоци трговине вином у средњовековној Србији били су првенствено Дубровчани и Которани, који су и српске и босанске царине узимали у закуп, док је влашко становништво имало главну улогу у транспорту.

Мере за вино у приморју разликовале су се од града до града. У Дубровнику су се за продају вина на велико користила ведре- велико (око 22 л), мало (око 19 1/4 л). Велико ведро било је за осмину веће од малог јер је порез на вино износио осмину вредности. У долини Неретве употребљавала се мера за вино под називом кабао (21, 868 л), чија је запремина приближно одговарала запремини дубровачког великог ведре. Ведро тј. медре, која је коришћена у српским крајевима у турско време износила је 56,5 л. До краја прве четвртине 14. века просечна цена вина у Дубровнику износила је 1 перперу за 4 ведре, а од 50-их година истог века цене су порасле тако да су се за једну перперу могла купити 2 ведре вина, што одражава губитак куповне моћи сребра.

Порез на вино представљао је главни фискални приход приморских градова у средњем веку, док производња и продаја у унутрашњости Србије у неким случајевима није подлежала царини. Дубровчани су на територији од Будве до рта Комара на Пељешцу могли трговати једино дубровачким вином. Исто је важило и за Которане и вино њихове продукције на простору од Будве до Молунта у Конавлима. Висина пореза позната је за Дубровник (до 1292. 3 фолара на ведро- 1/30 вредности; од 1329. 1/12 вредности) и за Котор (десетина вредности, док је прирез у сврху поправке града износио 100%, тако да се на име пореза плаћала осмина вредности вина). Трговина у унутрашњости српске државе одвијала се првенствено на трговима при чему вино произведено из винограда у најближој градској околини највероватније није подлежало царини (пример Новог Брда).

Одређену пажњу заслужује и значај култа винове лозе која је представљала главни симбол династичке светородне лозе Немањића, који су се држали устаљених библијских традиција и инсистирали на сопственом пореклу које је водило "из светог корена", заснивајући на томе и читаву владарску идеологију. Улога вина као библијског пића у свакодневном животу и сакралним обредима српског становништва у средњем веку имала је велики значај. У средњовековној Србији, Византијском царству и у Дубровнику

постојале су гостионице и крчме, а вино се сигурно препоручивало и користило и у медицинске сврхе. Постоје подаци о стеченом богатству крчмарица у Дубровнику и случајевима забране прекомерног уживања у вину. Вино и виноград имали су и своје религијско обележје. Вино као средство спасења и симбол истинске спознаје Христовог учења, представљало је Христову крв и главни део причешћа, док је виноград коришћен као метафора за цркву.

Иако се пољопривреда и уопште аграрни односи не могу строго уклапати у политичке границе које су подложније чешћим променама, зависно од расположиве изворне грађе и интензивирања виноградарске делатности у средњовековној Србији, истраживање ће бити географски одређено границама државе краља Милутина (1282-1321), проширеним на северу до Саве и Дунава. На југу ће бити узети у обзир и неки делови данашње Македоније освојени од стране краља Душана. Виноградарство на већини територија које је Стефан Душан освојио од Византије (1332-1348), биће изузето с обзиром да се налази и проучава у оквиру византијског друштвеног и правног система.

Хронолошки опсег истраживања, од краја 12. до краја треће деценије 16. века, такође је у складу са расположивом изворном грађом, као и привредним процесом који је интензивнији на јадранском приморју, док се у унутрашњости средњовековне Србије од зачетака у 13. веку свеобухватније и учесталије може пратити тек од друге половине 14. века (ширење виноградарских површина и манастирских властелинстава, развој градских насеља и тргова и трговине вином, увид у обавезе зависног становништва). Виноградарство од половине 15. до треће деценије 16. века биће анализирано на простору освојених делова некадашње Српске деспотовине у оквиру Османског царства, закључно са првим пописом нахија након освајања Београда и укидања влашког статуса, у доступном преводу. Мимо тога, потребно је осврнути се и на сазнања о виноградарству у периоду који претходи теми истраживања, која зависно од регије сежу у рани средњи век или преко антике у праисторију. Горња хронолошка граница одређена је првом трећином 16. века, чиме би тема била заокружена.

### **Циљеви истраживања**

Основни циљ истраживања представља свеобухватна анализа привредног и друштвеног значаја развоја виноградарства као посебне пољопривредне гране у средњовековној Србији од краја 12. века до пада Српске деспотовине, као и током прве половине 15. и прве трећине 16. века у српским крајевима у оквиру Османског царства. Виноградарство на простору српске државе у дефинисаним оквирима биће анализирано на нивоу више аспеката: лоцирање површина засађених виновом лозом на основу расположиве изворне грађе, уочавање географске регионализације и размера виноградарства у српској држави и одређивања најбогатијих крајева и богатства манастирских и властеоских поседа виновом лозом; начин поседовања и обраде винограда са уочавањем сличности и разлика у оквиру различитих регија српске средњовековне државе- узимање винограда у закуп и однос између власника и закупаца; начин подизања и обраде винограда; обавезе становништва-радне (одмерене временом и површином земље) и натуралне, њихово упоређивање и утицај византијског наслеђа; покушај утврђивања величина површина засађених виновом лозом. Циљ истраживања је и утврђивање свих социјалних категорија и слојева који су се бавили овом пољопривредном граном и њихове улоге у производњи и трговини вином у српској држави, са посебним нагласком на место Дубровчана, као и утицаја страних вина на пласман домаћих на одређеном тржишту; уочавање српских центара трговине вином као и висина оствареног прихода на име царине и закупа царине у одређеним периодима; затим, упоређивање мера и цена вина у различитим крајевима, као и цена вина и пшенице, у оквиру постојеће инфлације и куповне моћи сребра; сагледавање начина на који је држава подстицала развој виноградарства, штитила домаћу производњу и доносила забране о стварању нових виноградарских површина и ограничавању увоза страних вина са јадранске обале посредством Дубровника и српских приморских градова, као и начина заштите вина произведеног из винограда у најближој околини града.

Циљеви истраживања јесу и сагледавање последица ратних прилика, пустошења и епидемија на опадање виноградарства, производњу вина и трговине; утицаја вина на развој дубровачке караванске трговине и развој појединих привредних центара (тргова) као и њихових положаја на трговачким путевима на простору средњовековне Србије; такође, сагледавање обима и богатства манастирских, црквених и властеоских

властелинстава виновом лозом и вином, улоге јачих потрошачких центара (тргова, градова и дворова владара и властеле), као и утицаја виноградарства и вина на развој робно-новчаних односа у унутрашњости средњовековне Србије.

У раду ће бити утврђени и место и обавезе земљорадничког и влашког становништва у виноградарској делатности, као и богатство манастира виноградима на простору некадашње Српске деспотовине у оквиру Османског царства; распрострањености винограда, процењена производња вина са просеком по кући и по глави становника пописаних у османским дефтерима. Биће уочене и сличности и разлике у гајењу винове лозе и обавезама зависног становништва на основу српских и османских законских прописа. Један од важних циљева истраживања јесте и одређивање заступљености и симболике винове лозе у фрескосликарству и стварању династичке владарске идеологије; као и запажање улоге вина у световном и црквеном животу српског средњовековног друштва.

### **Основне хипотезе**

- Виноградарство је у средњовековној Србији било најразвијеније у приморским крајевима, у Метохији и деловима данашње Македоније, добијајући замах у унутрашњости тек од половине XIV века. Манастирска властелинства са највећом заступљеношћу винове лозе била су- Арханђеловско и Хиландарско, која су своје поседе имала у Призренској жупи- једној од најбогатијих виноградарских регија српске средњовековне државе.
- Процес подизања и обраде винограда у средњем веку одвијао се истоветно у дубровачком залеђу, у дистриктима српских приморских градова, као и у континенталним деловима Србије, са различитим временом отпочињања пољопривредних радова.
- У унутрашњости српске државе у средњем веку виноградарство је подстицано на различите начине, док су забране ширења површина засађених виновом лозом од стране државних власти прописиване ређе него у околини Дубровника и српских приморских градова.
- Највећи центри трговине вином у средњовековној Србији били су развијени и богати

градови попут Котора, Призрена, Новог Брда, при чему се домаћа производња штитила неузимањем царине на вино произведено у најближој градској околини. Трговина вином домаће производње одвијала се махом унутар граница српске државе. Увоз страних вина у средњовековну Србију посредством Дубровчана одвијао у малим размерама, искључиво за потребе владара и најистакнутије властеле.

- Узимање винограда на обраду у закуп било је доста распрострањеније у приморским крајевима Србије, у унутрашњости винову лозу обрађивало је првенствено зависно становништво световних или црквених феудалаца својим основним и допунским радним обавезама. Продаја винограда и њихова обрада под закупнином на простору Дубровачке републике, може пружити увид у најчешће величине виноградарских површина, њихове цене и начин трговања одређеним количинама вина.
- На основу првих османских пописа некадашњих српских крајева, може се закључити да производња и трговина вином нису стагнирале, већ су бележиле повећање. Просек по кући и глави становника одражава динамику производње у различитим крајевима, што се може рефлектовати и на период Српске деспотовине.
- Винова лоза као доносилац вина, светог производа у хришћанству, представљала је главни симбол династичке, светородне лозе Немањића, што представља традицију утемељену у текстовима старог и новог завета. Вино је и у црквеним и у световним круговима људи средњовековне Србије играло значајну улогу- користило се у верске и обредне, као и медицинске сврхе; гостионице и крчме представљале су саставни део развијених градских насеља.

### **Метод истраживања**

Основни метод истраживања чиниће критичко-аналитички, као и компаративни, квантитативни и синтетички приступ изворима и литератури и презентовање резултата у писаном облику. Развој виноградарства, трговине вином и положај становништва које је било носилац ове пољопривредне гране биће посматран у ширем географском и хронолошком оквиру уз настојање уочавања континуираних процеса, као и сличности и

разлика на нивоу различитих географских регија у домену степена развоја и богатства виноградарским површинама, правног облика земљишног поседа и статуса становништва.

Писани извори на којима ће се заснивати тема докторске дисертације јесу различитог порекла: српски, дубровачки, млетачки, византијски, османски, угарски. Читава изворна грађа може се поделити у три веће групе: дипломатички, наративни и пописи турских власти. Правни споменици писани ћирилицом и на српском језику, настали углавном у средњовековној Србији, доносе сазнања о одређеним појавама у унутрашњости државе. Дипломатичка грађа настала на латинском и италијанском језику у приморским градовима, односи се првенствено на периферне крајеве српске државе и однос између приморских градова и унутрашњости. Османски пописи освојених крајева Српске деспотовине, преведени на српски језик чине посебну групу извора важних за предложену тему. Не треба занемарити ни бројне ћирилске исправе настале у Дубровнику.

Од ћирилских текстова најважнију изворну грађу представљају манастирске повеље, издате од стране владара, обласних господара и властеле, које сведоче о оснивању, потврђивању и проширивању властелинстава земљишним поседима на којима су уређени и правни односи између феудалног господара и зависног становништва. Ова врста дипломатичке грађе даје увид у пољопривредне радове, величине и врсте "работа" и новчаних и натуралних дажбина које су теретиле првенствено земљорадничко, а у изузетним случајевима и властeosко, влашко (сточарско) и црквено становништво. Детаљни описи међа сеоских насеља, које су често представљали и виногради, такође су вредни подаци. Манастирски практики садрже важна и исцрпна обавештења о врстама и броју обрадивих површина које су чиниле властeosку резерву, као и о броју људи потчињених одређеном манастирском властелинству. Манастирске повеље објављене су у следећим збиркама: F. Miklosich, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*; С. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*; Љ. Стојановић, *Стари српски хрисовуљи, акти, биографије, летописи, типичи, записи и др; Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника 1186-1321*. (приредили В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик); затим у часопису *Стари српски архив* (у одељку о изворима и литератури објављене повеље поменуте су поименично). Посебно важна јесу и издања повеља попут: П. Ивић - М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*; М. Милојевић, *Дечанске хрисовуље*; С. Мишић - Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска*

хрисовуља; Љ. Ковачевић, Светодтефанска хрисовуља, М. Павловић, *Грачаничка повеља*, итд. Од манастирских практика значајни су: В. Мошин, *Хиландарски практик*; Е. П. Наумов, *Селаните и феудалците според Кончанскиот практик: 1366-1367*; А. Соловјев, *Кончански практик*. Драгоцена обавештења о виноградима могу се наћи и у преводу византијског Земљорадничког закона, као и у Душановом законику (*Душанов законик*, приредио Ђ. Бубало; *Земљораднички закон: средњовековни рукопис*, приредио М. Благојевић). Одређена обавештења пружају и наративни извори попут житија српских владара и архиепископа, као и поједини подаци из других врста ћирилских рукописа (записи, писма, разрешнице дуговања, тестаменти и др.).

Од латинске и италијанске грађе велики број података о виновој лози садрже статуту приморских градова: *Statuta et leges civitatis Cathari*, *Средњовековни статут града Будве* (превео и написао предговор Н. Вучковић). Објављена грађа Дубровачког архива која се односи на територије које је Дубровник стекао на рачун српске државе може осветлити развој виноградарства у средњовековној Србији са више аспеката, и у знатно већој мери него извори настали у унутрашњости Србије- обављање пољопривредних радова у виноградима, врсте коришћених оруђа, начин обраде, услови и динамика узимања винограда под закуп и односи између власника и наполичара, производне могућности земљорадника, заштита домаће производње вина и трговине вином. Најважнији објављени извори ове групе грађе јесу: Г. Ћремошник, *Spisi dubrovačke kancelarije I (1272–1282)*; Г. Чремошник, *Канцеларијски и нотарски списи I (1278–1301)*; *Monumenta Ragusina, Libri reformationum I-V*; М. Динић, *Одлуке већа Дубровачке републике I-II*; М. Динић, *Из Дубровачког архива I, II, III*, Београд 1957; итд. Доступна је и микрофилмована дубровачка грађа која се чува у Архиву САНУ. Поред дубровачких важни су и фондови Которског архива: А. Mayer, *Kotorski spomenici. Prva knjiga kotorskih notara od god. 1326–1335; Kotorski spomenici. Druga knjiga kotorskih notara god. god. 1329, 1332–1337*. Од млетачких извора користан је Скадарски катастар, сасатављен почетком 15. века, у време млетачке власти над Скадром са околином: S. Ljubić, *Skadarski zemljišnik od god. 1416*; F. Cordignano, *Catasto veneto di scutari e registrum concesionum*; J. Valentini, *Acta Albaniae Veneta: saeculorum XIV et XV*. Од византијских извора треба погледати- *Византијски извори за историју народа Југославије I-VI*. Одређена грађа Мађарског националног архива у Будимпешти (посебно повеље угарских краљева), доступна у електронској верзији, могла

би посведочити о евентуалним трговинским односима између Србије и Угарске у средњем веку и осветлити поједине привредне прилике јужно од Саве и Дунава.

Османски пописи освојених српских крајева стварају слику о привредној структури друге половине 15. и прве половине 16. века, што се може рефлектовати и на ранији период с обзиром да није било драстичних промена и да се привредна делатност одвијала махом према устаљеним правилима и навикама. Ови дефтери дају увид у распрострањеност винограда, укупну производњу вина (шире) и обавезе зависног становништва. С обзиром да је реч о вишегодишњој биљци која је обнављањем на истом месту, што је често предузимано, могла опстати 200-300 година, може се претпоставити да су многи виногради из др. половине 15. и прве половине 16. века, засађени у време Српске деспотовине или пак раније. Неки од преведених турских пописа јесу: М. Васић, О.Зиројевић, А.Стојановски, *Попис Нишког кадилука из 1498. године*; М. Stojaković, *Braničevski tefter, Poimenični popis pokrajine Braničevo iz 1467. godine*, Београд 1987; Н. Hadžibegić- А. Hadžić- Е. Kovačević, *Oblast Brankovića. Opširni katastarski popis iz 1455. godine*; Н. Šabanović, *Krajište Isa- bega Ishakovića. Zbirni katastarski popis iz 1455. godine*; Х.Шабановић, *Турски извори за историју Београда. Књ. 1. Св. 1, Катастарски пописи Београда и околине 1476–1566*; А. Аличић, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovine; Aličić, Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*; А.Аличих, *Турски катастарски пописи неких подручја западне Србије, 15. и 16. век I, II, III*; D.Bojanić, *Turski zakoni i zakonski propisi iz XV i XVI veka za Smedrevsku; Kruševačku i Vidinsku oblast*; Д. Бојанић, *Фрагменти збирног пописа Видинског санџака из 1466. и фрагменти збирног пописа Видинског санџака из 1478-1481*, итд.

Аутори путописа из 16. века такође сведоче богатству средњовековне Србије виноградима- Б. де Ла Брокијер, *Путопис путовање преко мора кроз Палестину, Малу Азију, Србију и Француску*; В. Kuripešić, *Putopis kroz Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Rumeliju 1530*, итд. Археолошки и ликовни извори-манастирске фреске (материјал који се налази у Галерији фресака у Београду; В. Ђурић, *Зидно сликарство манастира Дечани: грађа и студије*, Б. Живковић, *Грачаница, Жича, Милешева, Раваница: цртежи фресака*, итд.), који ће бити коришћени у изради тезе, пружају податке о изгледу оруђа употребљаваних у виноградарским пословима и начину обављања неких послова у винограду. Биће коришћени : М. Vego, *Zbornik srednjovekovnih natpisa Bosne i Hercegovine*, I–IV; М. Vego,

*Novi i revidirani natpisi iz Hercegovine*. Glasnik Zemaljskog muzeja n.s. Arheologija; *Arheološki Leksikon Bosne i Hercegovine I-III*; *Археолошки споменици и налазишта у Србији. Западна Србија I* (ур. Р. Бошковић), *Археолошки споменици и налазишта у Србији. Централна Србија I* (ур. Р. Бошковић), итд.

Приликом настајања рада биће консултована и најважнија литература. Први историчар који се бавио земљорадњом у средњовековној Србији као засебном привредном граном, а самим тим и виноградарством, био је К. Жиречек у студији *Историја Срба I, II*. Иако су у поменутој студији садржани подаци о подизању винограда, ограничавању виноградарских површина у српском делу јадранског приморја и дубровачком залеђу, потврђивању дубровачких виноградарских поседа од стране српских владара у 13. и 14. веку, о трговини вином у Србији, с обзиром да се ради о синтези историје Срба, није било простора за свеобухватну анализу целокупне изворне грађе о виноградарству.

Проучавање виноградарства, узимања винограда под закуп и природе односа између власника и закупаца, начина обраде, трговине и цена вина, на подручју Дубровачке републике, налазило је места у историографији од 20-их година 20. века: Г. Ћремошник, *Vinogradarstvo i vino u Dalmaciji srednjega veka* (дело засновано махом на подацима из статута приморских градова, а прилично мање на необјављеним изворима архива); Г. Ћремошник, *Vrednost dubrovačkog izvoza u Srbiju i Bosnu*; Г. Ћремошник, *Dubrovačka kancelarija do godine 1300*, Г. Ћремошник, *Naša trgovačka društva u srednjem veku*; Г. Ћремошник, *Uvozna trgovina Srbije*; Г. Ћремошник, *Prilozi dubrovačkoj i srpskoj numizmatici*; М. Решетар, *Дубровачка нумизматика I*; Р. Грујић, *Конавли под разним господарима од XII до XV века*; D. Roller, *Agrarno-proizvodni odnosi na području Dubrovačke republike od XIII do XIV stoljeća* (садржи доста обавештења о гајењу винове лозе); Ј. Луčić, *Agrarno-proizvodni odnosi u okolini Dubrovnika (do pol. XIV st.)*; Ј. Луčić, *Grane privrede u dubrovačkoj Astoreji, (do u polovinu XIV st.)*; Ј. Луčić, *Stjecanje, dioba i borba za očuvanje dubrovačkog primorja*; Ј. Луčić, *Uprava u dubrovačkom vangradskom teritoriju*- ова дела односе се на време до половине 14. века тј. период у коме нема довољно података о виноградарству и пољопривреди уопште; Д. Динић-Кнежевић, *Трговина вином у Дубровнику у XIV веку* (деталји о техници гајења винове лозе остали су неразјашњени); D. Dinić-Knežević, *Prilog proučavanju tera za vino u Dubrovniku u XIV veku*; В. Винавер, *Прилози историји племенитих метала, цена и надница*, итд.

Виноградарством у средњовековној Србији исцрпно се позабавио М. Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, као и одређеним појавама важним за ову тему истраживања- М. Благојевић, *Величина "делова" у сланском приморју; Град и жупа- међе градског друштва; Утицај Византије на аграрне односе у средњовековној Србији; Закон "Светога Симеона и Светога Саве"*. Корисна је и монографија Д. Ангелов, *Аграрните одношениа в Северна и Средна Македония през XIV век*, премда не садржи довољно нових чињеница у односу на дотадашњу литературу. Дело- S. Vetnić, *Arheološki i istorijski izvori o gajenju vinove loze u srednjem Pomoravlju*, Svetozarevo 1984, пружа податке о виноградарству од праисторије и предримског доба до прве половине 20. века.

Литература о правима и обавезама свих категорија становништва у средњовековној Србији такође је од велике важности за тему истраживања. Најзначајнији радови ове области јесу: Т. Тарановски, *Историја српског права у Немањинској Србији I-IV*; И. Божић, *Параспор у скадарској области*; М. Динић, *Хумско-требињска властела*, М. Динић, *Сокалници*; М. Благојевић, *Србија у доба Немањина. Од Кнежевине до Царства 1168-1371*. У истраживању биће коришћена и литература о градским и трговачким насељима средњовековне Србије: *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља* (приредио С.Мишић); Д. Ковачевић-Којић, *Градски живот у Србији и Босни (XIV–XV вијек)*; Д. Ковачевић, *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*; С. Мишић, *Друштвена структура Призрена у 14. веку*, итд.

Одељци о земљорадњи уопште налазе се и у синтезама објављеним у другој половини 20. века: Н. Вучо, *Привредна историја; Историја српског народа; Историја народа Југославије; Историја македонског народа; Историја Црне Горе; Историја Босне* С. Ћирковића. Привредне прилике у целини представљене су у *Историји Београда* Ј. Калић, *Серској области* Г. Острогорског. Неопходно је и корисно консултовати и стручну литературу о виноградарству уопште: Р. Тараило, *Основи подизања, одржавања, подмлађивања и прекалемљивања винограда*, Београд 2000; И. Куљанчић, *Виноградарство*, Нови Сад 2007; А. Накаламић, *Опште виноградарство*, Београд 2009; М. Милосављевић, *Винова лоза, грозђе и вино*, Београд 1999, и др.

Биће узети у обзир и резултати истраживања у области археологије (Ш. Бешлагића, М. Венцла, М. Милинковића, Д. Рашковића, Е. Зечевић, Б. Турањанина и других),

лингвистике (П. Скока, М. Грковић, А. Ломе и других) и антропогеографије (Ј. Цвијића, Ј. Ердељановића, Љ. Павловића, Ј. Дедијера, С. Томића и др.).

### **Значај истраживања**

У досадашњој историографији виноградарство средњовековне Србије делимично је обрађено у оквиру опште студије о земљорадњи, али још увек није проучено као посебна тема вишеструко сагледана. Значај истраживања огледа се у анализи виноградарства у српским земљама од краја 12. до краја прве трећине 16. века, као посебне гране пољопривреде на којој се уопште заснивала економска, војна и политичка моћ државе, која ће бити презентована у виду посебне монографије. Тиме би предложена тема чинила својеврстан допринос историографији у области привредне и друштвене историје српских средњовековних земаља. Поред монографског приступа, новине ће се огледати првенствено у новој интерпретацији постојеће изворне грађе и коришћењу нових врста извора, попут османских дефтера.

Приказ тачно утврђених виноградарских регија може посведочити и о густини насељености становништва на неким подручјима и допринети стварању јасније и потпуније слике о динамици рада и потребама српског средњовековног друштва. Утврђивање свих слојева становништва и начина на који су деловали као носиоци виноградарства, свих мера предузиманих у циљу подстицања и заштите виноградарства, величине виноградарских површина, богатства манастирских и црквених властелинастава виноградима и вином, улоге вина и појединих социјалних слојева у трговини средњовековне Србије, сличности и разлика између појединих регија државе у богатству виноградима, начину обраде и обавезама зависног становништва, као и веза крајева засађених виновом лозом са привредним центрима, показаће размере виноградарства, као и његову свеукупну улогу у привредно-социјалном систему средњовековне Србије од

краја 12. до половине 15. века и у оквиру Османског царства до треће деценије 16. века. Биће уочене истоветности и промене у земљишним односима и положају и обавезама становништва у виноградарству унутар српске и османске државе.

Османски дефтери пружиће увид у укупну производњу вина и компаративну анализу на нивоу регија, као и у остварени пораст или пад производње кроз одређене временске периоде, који ће добити и табеларне приказе. У оквиру овог рада, географски распоред виноградарских регија у сеоским насељима и у корелацији са градским и привредним центрима и црквеним храмовима, у периодима до и након османских освајања, биће први пут у домаћој историографији представљен на историјским картама. Истраживање ће указати и на значај култа и симболике винове лозе као еквиваленту "светом корену" династије Немањића, као и на улогу вина у свакодневном животу српског световног и свештеног друштва у средњем веку.

### **Композиција дисертације**

На почетку рада налазиће се **Садржај** тезе, а затим **Резиме** на српском и енглеском језику.

У **Уводу** ће бити садржано неколико поглавља: представљање предмета и значаја теме, образложење начина и методологије израде рада са прегледом најважнијих извора и литературе, затим преглед општих политичких, друштвених и привредних прилика средњовековне Србије и српских крајева под турском влашћу до треће деценије 16. века, као и поглавље о виноградарству на тлу Балканског полуострва: општи преглед и географски услови развоја.

Прва глава под насловом **Распрострањеност винограда и узгој винове лозе**, садржаће пет поглавља са потпоглављима. Прво поглавље односиће се на распрострањеност винограда у залеђу Дубровника и у српским деловима јадранског приморја и северној Албанији, као и на спречавање ширења винограда. У другом поглављу биће лоциране површине засађене виновом лозом на манастирским властелинствима у унутрашњости српске државе, што ће у оквиру насеља бити представљено и на карти. Одељци- Поморавље и Мачва и средње Подунавље, обухватиће

долине све три Мораве и друге виноградарске крајеве северно од Косова и Метохије до Саве и Дунава. Распрострањеност винограда биће сагледана и у оквиру турске државе од половине 15. до треће деценије 16. века. У другом поглављу- Начин обраде винограда, биће речи о врстама винове лозе, начину подизања винограда, извођењу пољопривредних радова у винограду током године и врстама коришћених оруђа. Треће поглавље- Облик поседовања и обраде винограда садржаће одељке о узимању винограда под закуп, радним и натуралним обавезама становништва у виноградима манастира и цркава у српској средњовековној држави, као и у српским крајевима у оквиру турског система. Посебан одељак биће посвећен и величини и вредности виноградарских површина. У петом поглављу- Виноградарски поседи манастира и подстицање развоја виноградарства, биће обрађена виноградима најбогатија манастирска властелинства средњовековне Србије- Арханђеловско, Хиландарско и Раваничко, са аспекта реонизације поседа, друштвених односа и обавеза становништва, као државних мера у циљу подстицања ове пољопривредне гране и стварања богатих виноградарских подручја.

Другу главу- **Производња и трговина вином** чиниће шест поглавља: Мере за вино, цене и царине; Дубровачко залеђе; Дистрикти српских приморских градова; Унутрашњост српске државе; Улога Дубровчана у трговини вином на подручју српске средњовековне државе; Улога страног вина и утицај на домаћу производњу. Биће посматране мере заштите домаће производње и динамика трговинског промета на одређеним путевима и трговима средњовековне Србије, са уочавањем промена у одређеним временским интервалима. Ова глава садржаће и податке о трговима, царинама и проценама укупне и просечне производње вина по кући и по глави становника рајинског статуса на нивоу турских нахија, на простору некадашњих српских крајева. Упоредни подаци о производњи и трговини вином на истом простору у оквиру српске, а затим османске власти, посведочиће о процесима континуитета и дисконтинуитета.

Последња, трећа глава- **Винова лоза и вино: материјална и нематеријална култура**, биће посвећена представама винове лозе и виноградарских радова у фрескосликарству и на материјалним налазима, култу и симболици винове лозе као династичког "светог корена" Немањића и култу вина, као и улози вина у свакодневном животу- у световним и црквеним приликама, празницима и свечаностима, и градским гостионицама и крчмама.

У **Закључку** ће бити сумирани и презентовани резултати истраживања везаних за предложену тему. Указаће се и на могуће правце даљег истраживања.

У делу **Прилози** налазиће се неколико фотографија о представама винове лозе и виноградарских радова у фрескосликарству, као и неколико репрезентативних извора српског или латинског порекла о појединим процесима или појавама теме истраживања.

**Бibliографија** ће представљати детаљан преглед коришћених извора и литературе.

## **Структура рада (нацрт)**

### **Садржај**

#### **Резиме**

#### **Увод**

- Представљање предмета и значаја теме
- Начин и методологија израде рада са прегледом најважнијих извора и литературе
- Опште политичке, друштвене и привредне прилике средњовековне Србије и српских крајева под турском влашћу до треће деценије 16. века
- Виноградарство на тлу Балканског полуострва: општи преглед и географски услови развоја

### **I Распрострањеност винограда и узгој винове лозе**

- Виногради у српским деловима јадранског приморја и северној Албанији
  - Залеђе Дубровника
  - Которски дистрикт
  - Делови Зете
  - Северна Албанија
- Виногради у унутрашњости средњовековне Србије
  - Простор Македоније

- Косово и Метохија
- Поморавље
- Мачва и средње Подунавље

- **Начин обраде винограда**

- Врсте винове лозе и начин подизања винограда
- Извођење пољопривредних радова у винограду

- **Облик поседовања и обраде винограда**

- Узимање винограда под закуп
- Радне и натуралне обавезе становништва
- Величине и вредност виноградарских површина

- **Виноградарски поседи манастира и подстицање развоја виноградарства**

- Хиландарско властелинство
- Светоарханђеловско властелинство
- Раваничко властелинство

## **II Производња и трговина вином**

- Мере за вино, цене и царине
- Дубровачко залеђе
- Дистрикти српских приморских градова
- Унутрашњост српске државе
- Улога Дубровчана у трговини вином на подручју српске државе
- Улога страног вина и утицај на домаћу производњу

## **III Винова лоза и вино: материјална и нематеријална култура**

- Представе винове лозе и виноградарских радова у фрескосликарству и на материјалним налазима

- Култ и симболика винове лозе и вина
- Улога вина у свакодневном животу

## **Закључак**

## **Прилози**

## **БИБЛИОГРАФИЈА**

Необјављени извори

Објављени извори

Литература

## **ИЗВОРИ**

Необјављени извори:

Мађарски национални архив у Будимпешти- Magyar Nemzeti Levéltár

Државни архив у Дубровнику

Објављени извори:

В. Алексић, *Повеља краља Стефана Душана охридској Цркви Богородице Перивленге*. ССА 14 (2015) 23-39.

В. Алексић, *Повеља цара Стефана Душана властеличићу Иванку Пробиштитовићу*, ССА 8 (2009) 69-81.

А. Аличић, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovine*, Sarajevo 1985.

А. Аличић, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, Mostar 2008.

А. С. Аличић, *Турски катастарски пописи неких подручја Западне Србије XV и XVI век I*, Чачак 1984.

А. С. Аличић, *Турски катастарски пописи неких подручја Западне Србије XV и XVI век II*, Чачак 1985.

- Д. Амедоски, Г. Гарић-Петровић, *Власи нахије Петруш у попису Влаха Смедеревског санџака из 1528. године*, Мешовита грађа (Miscellanea) 33 (2012).
- Д. Анастасијевић, *Српски Архив Лавре Атонске*, Споменик САНУ 66, Сремски Карловци 1922, 6-21.
- Anonymi descriptio Europae orientalis "Imperium Constantinopolitanum, Albania, Serbia, Bulgaria, Ruthenia, Ungaria, Polonia, Bohemia"*- *Анонимов опис Источне Европе* (Т. Живковић, Владета Петровић, Александар Узелац; критичко издање и превод Драгана Кунчер), Београд 2013.
- Архиепископ Данило, *Животи краљева и архиепископа српских*, (прев. Л. Мирковић), Београд 1935.
- С. Бојанин, *Повеља Вука Бранковића којом потврђује привилегије Дубровнику*. ССА 10 (2011) 109-116.
- Д. Војанић, *Turski zakoni i zakonski propisi iz XV i XVI veka za Smedrevsku; Kruševačku i Vidinsku oblasat*, Београд 1974.
- Д. Бојанић, *Фрагменти збирног пописа Видинског санџака из 1466. и фрагменти збирног пописа Видинског санџака из 1478-1481*, Мешовита грађа II, Београд 1973, 5–193.
- Б. де Ла Брокијер, *Путонис путовање преко мора кроз Палестину, Малу Азију, Србију и Француску*, Београд 2002.
- Ђ. Бубало, *Почетак треће Дечанске хрисовуље*, ССА 6 (2007) 69–83.
- Душанов законик* (приредио Ђорђе Бубало), Београд 2011.
- J. Valentini, *Acta Albaniae Veneta: saeculorum XIV et XV II- III* (5- 24), München 1969–1979.
- М. Васић, О. Зиројевић, А. Стојановски, *Попис Нишког кадилука из 1498. године*, Споменик САНУ, 131 [Одељење историјских наука 7] (1992), 97–148.
- М. Vego, *Zbornik srednjovekovnih natpisa Bosne i Hercegovine*, I–IV, Sarajevo 1962–1970.
- М. Vego, *Novi i revidirani natpisi iz Hercegovine*. Glasnik Zemaljskog muzeja n.s. Arheologija 19 (1962) 191–240.
- М. Vego, *Novi i revidirani natpisi iz Hercegovine*. Glasnik Zemaljskog muzeja n.s. Arheologija 19 (1964) 173–211.
- А. Веселиновић, *Дубровачко Мало веће о Србији (1415-1460)*, Београд 1997.
- А. Веселиновић, *Повеља деспота Стефана Лазаревића Дубровчанима*, ССА 10 (2011) 151-164.

- А. Веселиновић, *Повеља деспота Стефана Лазаревића манастиру Милешеви*, ССА 2 (2003) 193-202.
- А. Веселиновић, *Три повеље из XV века за манастире Тисмена и Водица*, ССА 8 (2009) 183-203.
- Византијски извори за историју народа Југославије, I-VI*, Београд 1955, 1959, 1966, 1971, 1986.
- Ж. Вујошевић, *Повеља браће Драгаша Хиландару о Цркви Св. Власија*. ССА 10 (2011) 71-86.
- Ж. Вујошевић, *Повеља господина Константина Драгаша Хиландару о даривању четири села у околини Врања (Хил. 64)*. ССА 9 (2010) 135-145.
- Ж. Вујошевић, *Повеља краља Стефана Душана о цркви Светог Николе у Добрушти*. ССА 4 (2005) 51-68.
- Gesta Regum Sclavorum* (приредио Т.Живковић) I–II, Београд -Никшић 2009.
- Р. Грујић, *Три хиландарске повеље*, Зборник за историју Јужне Србије и суседних области I, Скопље 1935, 5-24.
- Ђ. Даничић, *Животи краљева и архиепископа српских написао архиеписком Данило други*, Загреб 1866.
- М. Динић, *Грађа за историју Београда у средњем веку I–II*, Београд 1951, 1958.
- М. Динић, *Одлуке већа Дубровачке републике I–II*, Београд 1951, 1964.
- М. Динић, *Из Дубровачког архива I, II, III*, Београд 1957, 1963, 1967.
- П. Драгичевић, *Повеља "царице" Јевдокије и њеног сина Константина о даривању Хиландару њихове баштинске цркве у Архиљевици*. ССА 10 (2011) 87-102.
- Г. Елезовић, *Турски споменици*, књ.1, св.1, 1348–1520, Београд 1940.
- Д. Живојиновић, *Повеља краља Милутина Хиландару претходно приписивана његовом брату Драгутину*, ССА 9 (2010) 3–17.
- Д. Живојиновић, *Скопска хрисовуља цара Душана за келију Светог Саве Јерусалимског у Кареји (Хил. 31)*. ССА 7 (2008) 59-70.
- Д. Живојиновић, *Велика прилепска хрисовуља цара Стефана Душана Карејској келији Светог Саве (Хил. 149)*. ССА 7 (2008) 71-90.
- М. Живојиновић, *Да ли је сачувана повеља краља Драгутина Хиландару*, ЗРВИ 32 (1993) 129–136.

*Житије Светога Саве* / Доментијан, предговор, превод и коментари Љ. Јухас-Георгиевска. Београд 2001.

*Житије Светог Саве* / Теодосије, превео Л. Мирковић, редиговао Д. Богдановић, Београд 1984.

*Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника 1186-1321*. (приредили В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик), Београд 2011.

*Земљораднички закон: средњовековни рукопис* (приредио М.Благојевић), Извори српског права САНУ, Одељење друштвених наука 14, Београд 2007.

О. Зиројевић-И. Ерен, *Попис области Крушевца, Топлице, Дубочице у време прве владавине Мехмеда II (1444–1446)*, Врањски гласник 4 (1968) 378–416.

М. Ивановић, *Повеља херцега Стефана Вукчића Дубровчанима*, Грађа о прошлости Босне 5 (2012), Бања Лука 2012.

М. Ивановић, *Хрисовуља краља Стефана Душана којом хиландарском пиргу у Хрусији поклања Цркву Св. Богородице у Липљану*. ССА 13 (2014) 33-64.

П. Ивић - М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, Нови Сад 1976; (М. Милојевић, *Дечанске хрисовуље*, Гласник Српског ученог друштва, Друго одељење књ. XII, Београд 1880).

В. Јагић, *Константин Филозоф и његов живот Стефана Лазаревића, деспота српскога*, Гласник СУД 42 (1875).

Д. Јечменица, *Две разрешне повеље краља Стефана Душана за Дубровчане Марина, Миху и Живу Бунџа, закупце царина у Зети и Призрену*. ССА 13 (2014) 65-78.

Д. Јечменица, *Повеља краља Стефана Душана Дубровчанима о трговини*. ССА 10 (2011) 17-28.

Д. Јечменица, *Прва стонска повеља краља Стефана Душана*. ССА 9 (2010) 25-50.

Д. Јечменица, *Друга стонска повеља краља Стефана Душана*. ССА 9 (2010) 51-61.

Д. Јечменица, *Хрисовуља цара Стефана Душана Дубровчанима са два пратећа акта*. ССА 11 (2012) 33-58.

К. Јиречек, *Споменици српски*, Споменик САНУ XI, Београд 1982, (К. Јиречек, *Споменици српски III*, Библиотека фототипских издања извора за српску историју, књига VI, Београд 2007).

*Kanuni i kanun-name za bosanski, hercegovački, zvornički, kliški, crnogorski i skadarski sandžak* (priredili B. Đurđev, N. Filipović, N. Hadžibegić, M. Mujić i H. Šabanović), Sarajevo 1957.

Т. Катић, *Вилајет Пастриц (Паитрик) 1452/53. године*, Мешовита грађа (Miscellanea) 31 (2010).

Т. Катић–Г. Гарић Петровић, *Попис зеамета и тимара области Брвеник из 1477. године*, Мешовита грађа (Miscellanea) 32 (2011), 157–190.

Т. Катић (прип.), *Опишурни попис Призренског санџака из 1571. године*, Београд 2010.

Д. Ковачевић–Којић, *Трговачке књиге браће Кабуџић (Saboga) 1426–1433*, Споменик САНУ СХХХVII, Одељење историјских наука 11, Београд 1999.

Љ. Ковачевић, *Светостефанска хрисовуља*, Споменик СКА 4 (1980), (Љ. Ковачевић, *Светостефанска хрисовуља*, Споменик САНУ IV, Београд 1890).

М. Копривица, *Хрисовуља краља Стефана Душана Хтетовском манастиру*. ССА 13 (2014) 143-179.

В. Курипешић, *Putopis kroz Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Rumeliju 1530*, prev. Ђ. Пејановић, Sarajevo 1950. [reprint Čigoja–Beograd 2001].

N. Lonza – Z. Šundrica, *Odluke dubrovačkih vijeća 1390-1392*, Zagreb – Dubrovnik 2005.

N. Lonza, *Odluke dubrovačkih vijeća 1395-1397. Reformationes consiliorum civitatis Ragusii 1395-1397*, Zagreb – Dubrovnik 2011.

J. Lučić, *Spisi dubrovačke kancelarije II-IV*, Zagreb 1984-1993.

S. Ljubić, *Listine o odnošajih između Južnog Slavenstva i Mletačke Republike IV-X*, Zagreb 1874–1891.

S. Ljubić, *Skadarski zemljišnik od god. 1416*, Starine 14 (1882) 30–57.

A. Mayer, *Kotorski spomenici. Prva knjiga kotorskih notara od god. 1326–1335*, Zagreb 1951.

A. Mayer, *Kotorski spomenici. Druga knjiga kotorskih notara god. god. 1329, 1332–1337*, Zagreb 1981.

В. Макушев, *Историјски споменици Јужних Словена и околних народа II*, Београд 1882.

В. Макушев, *Прилози к српској историји*, Гласник СУД 32 (1871), 164-208.

С. Марјановић–Душанић, *Повеља краља Стефана Душана о поклањању цркве Светог Николе у Врању манастиру Хиландару*, ССА 4 (2005) 73.

С. Марјановић Душанић – Т. Суботин Голубовић, *Повеља краља Стефана Душана манастиру Хиландару. Потврда о поклону Манастира Св. Ђорђа и села Уложисти који је Хиландару приложила Мишина жена Радослава*, ССА 9 (2010) 63–73.

F. Miklosich, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii, Vindobonae* 1858.

К. Митровић, *Повеља деспотице Јелене Јакишић маанстиру Хиландару*. ССА 7 (2008) 195-206.

Р. Михаљчић, *Закони у старим српским исправама: правни прописи, преводи, уводни текстови и објашњења*, Београд 2006.

Р. Михаљчић, *Прилог српском дипломатару, даровнице властееоске породице Вукославића*, ИГ 1-2 (1976).

Р. Михаљчић – И. Шпадијер, *Слово браће Бранковића манастиру Хиландар*, Стари српски архив 6 (2007) 151–166.

Р. Михаљчић, *Хрисовуља цара Уроша манастиру Хиландару*, Стари српски архив 4 (2005) 151–160.

С. Мишић, *Хрисовуља краља Стефана Душана старицу Григорију*. ССА 12 (2013) 21-29.

С. Мишић, *Хрисовуља краља Стефана Уроша III Призренској епископији*, ССА 8 (2009) 11–36.

С. Мишић, *Хрисовуља цара Стефана Душана о цркви Светог Николе у Псачи манастиру Хиландару*. ССА 4 (2005) 135-150.

С. Мишић, *Хрисовуља цара Стефана Душана о оснивању Злетовске епископије*. ССА 13 (2014) 181-206.

С. Мишић, *Хрисовуља цара Стефана Душана о Светом Петру Коришком са сабора у Крупиштима*, ССА 11 (2012)

С. Мишић –Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, Београд 2003.

А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара (1329–1389)*, Београд 2003.

А. Младеновић, *Повеље и писма деспота Стефана (1377–1427)*, Београд, 2007.

*Monumenta Ragusina, Libri reformationum I, Zagrabiae* 1879.

*Monumenta Ragusina, Libri reformationum II, Zagrabiae* 1882.

*Monumenta Ragusina, Libri reformationum III, Zagrabiae* 1895.

*Monumenta Ragusina, Libri reformationum III, Zagrabiae* 1896.

*Monumenta Ragusina, Libri reformationum V*, Zagrabiae 1897.

В. Мошин, *Хиландарски практик*, Акти из светогорских архива, Споменик САНУ 91, Београд 1939, 191-218.

*Написи и записи 1*, Ваљево-Београд 2015.

*Написи и записи 2*, Ваљево-Београд 2016.

Е. П. Наумов, *Селаните и феудалците според Кончанскиот практик: 1366-1367*, Историја 3/1, Скопје 1967, 54-65.

М. Николић, *Трговина у средњем веку*, Историја Титовог Ужица I, Титово Ужице 1989.

С. Новаковић, *Законик Стефана Душана цара српског 1349. и 1354*, Београд 1898.

С. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд 1912.

С. Новаковић, *Матије Властара Синтагмат*, Београд 1907.

М. Орбин, *Краљевство Словена*, Зрењанин 2006.

М. Павловић, *Грачаничка повеља*, Гласник Скопског научног друштва III, Скопје 1927, 105-141.

Francesco Balducci Pegolotti, *La pratica della mercatura*, ed. A. Evans, Cambridge-Massachusetts 1936.

В. Петровић, *Две хрисовуље краља Стефана Душана којима потврђује Хрељине прилоге манастиру Хиландару у Штиму и Струмици*. ССА 13 (2014) 3-32.

Н. Порчић, *Два писма краља Милутина о закупу тргова Мачва и Липник*. ССА 10 (2011) 3-16.

Н. Порчић, *Повеља краља Стефана Душана о царини слуге Дабижжива*. ССА 5 (2006) 83-99.

S. Pulaha, *Defteri i regjistrimit të sanxhakut të Shkodrës i vitit 1485, I-II*, Tiranë 1974.

М. Пуцић, *Споменици српски I-II*, Београд 1858-1862, (М. Пуцић, *Споменици српски I-II*, Библиотека фототипских издања извора за српску историју, књига IV и V, Београд 2007).

М. Радовић, *Самоуки рукопис*, Ужице 2006.

Н. Радојчић, *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354*, Београд 1960.

Н. Радојчић, *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, Београд 1962.

Ђ. Сп. Радојчић, *Српски рукопис Земљорадничког закона*, Зборник радова Византолошког института 3, Београд 1955, 15-27.

F. Rački, *Prilozi za sbirku srbskih i hrvatskih listina*, Rad JAZU 1 (1867) 124-163.

С. Рудић, *Повеља Ђурђа I Балишића Дубровнику*, ССА 8 (2009) 101–111.

А. Смиљанић, *Писмо жупана Санка Милтеновића Дубровчанима*, Грађа о прошлости Босне 2, Бања Лука 2009, 35–44.

А. Соловјев, *Благовјерног и христољубиваго цара Иоустиниана Закон о записаним, Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка* 1928, 236-240.

А. Соловјев- В. Мошин, *Грчке повеље српских владара*, Београд 1936.

А. Соловјев, *Два прилога проучавању Душанове државе*, Гласник Скопског научног друштва II, Скопље 1927, 25-46, 296.

А. Соловјев, *Кончански практик*, Зборник радова Византолошког института 3, Београд 1955, 83-109.

А. Соловјев, *Libri omnium reformationum civitatis Ragusii*, Историјско-правни споменици САНУ књ. I, Београд 1936.

А. Соловјев, *Одабрани споменици српског права од XII до XV века*, Београд 1926.

А. Соловјев, *Повеља краља Душана о манастиру Св. Николе у Врањи*, Прилози за КЈИФ 27, 107-115.

А. Соловјев, *Повеље манастира Св. Николе Мрачког*, Прилози КЈИФ 9 (1929), 1-18.

*Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија, I–III*, Скопје 1975-1980.

*Старе српска књижевност: житија, избор и пропратни текстови* Љ. Јухас-Георгиевска, Београд 1997.

*Старе српске биографије XV и XVII века*, превео А. Мирковић, Београд 1936.

*Средњовјековни статут града Будве* (превео и написао предговор Н. Вучковић), Будва 1970, 1988.

*Statuta et leges civitatis Cathari*, Venezia 1616 (Которски статут).

М. Stojaković, *Braničevski tefter, Poimenični popis pokrajine Braničevo iz 1467. godine*, Београд 1987.

Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, књ. I - део 1 и 2, Зборник за историју, језик и књижевност САНУ, Београд 1929. и 1934.

Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи I-IV*, Зборник за историју, језик и књижевност САНУ, Београд 1902-1926.

Љ. Стојановић, *Стари српски хрисовуљи, акти, биографије, летописи, типичи, записи и*

др, Споменик САНУ III, Београд 1890.

Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, Сремски Карловци 1927.

Ј. Тадић, *Писма и упутства Дубровачке Републике I*, Београд 1935.

Г. Томовић, *Морфологија ћириличких натписа на Балкану*, Београд 1974.

В. Тријић, *Повеља краља Стефана Уроша II манастиру Светих апостола на Лиму*, ССА 4 (2005) 3–22.

В. Тријић, *Повеља Стефана Дечанског манастиру Светих Петра и Павла на Лиму*, ССА 5 (2006) 51–64.

С. Ћирковић, *Повеља краља Вукашина Дубровнику којом потврђује повеље ранијих српских владара*. ССА 4 (2005) 161–172.

D. Farlatti, *Illyricum Sacrum*, vol. VI.

А. Фостиков, *Збирна повеља краљева Милутина и Стефана Душана Хиландару*. ССА 13 (2014) 79–142.

Н. Hadžibegić –А. Handžić –Е. Kovačević, *Oblast Brankovića. Opširni katastarski popis iz 1455. godine*, Sarajevo 1972.

А. Handžić, *Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka (iz 1519. i 1533. godine)*, Sarajevo– Beograd 1986.

F. Cordignano, *Catasto veneto di scutari e registrum concessionum*, Tolmezzo 1944.

*Chronica ragusina Junii Resti (ab origine urbis usque ad annum 1451) item Joannis Gundulae (1451-1484)*, приредио S. Nodilo, agreb 1893.

Е. Čelebi, *Putopis, odlomci o jugoslovenskim zemljama*, preveo, uvod i komentar napisao Hazim Šabanović, Sarajevo 1967.

М. Александровна Чернова, *Грамота цара Стефана Уроша дубровчанам о трговле*. ССА 10 (2011) 61–69.

Г. Čremošnik, *Bosanske i humske povelje srednjega vijeka I*, GZM n.s. III, Sarajevo 1948, 103–143.

Г. Čremošnik, *Bosanske i humske povelje srednjega vijeka II*, GZM n.s. IV-V, Sarajevo 1949–1950, 105–199.

Г. Čremošnik, *Bosanske i humske povelje srednjega vijeka III*, GZM n.s. VII, Sarajevo 1952, 273–336.

G. Čremošnik, *Bosanske i humske povelje srednjega vijeka. Dopuna*, GZM n.s. X, Sarajevo 1955, 137-146.

Г. Чремошник, *Канцеларијски и нотарски списи 1278-1301*, Зборник за историју, језик и књижевност САНУ, Београд 1932.

G. Čremošnik, *Spisi dubrovačke kancelarije*, Monum.hist. Ragusina I JAZU, Zagreb 1951.

Н. Šabanović, *Krajište Isa- bega Ishakovića, Zbirni katastarski popis iz 1455. godine*, Sarajevo 1964.

Х. Шабановић, *Турски извори за историју Београда I. Катастарски пописи Београда и околине 1476-1566*, Београд 1964.

Ј. Шафарик- архимандрит Леонид, *Стара српска писма из руског манастира Св. Пантелејмона у Светој Гори*, Гласник Српског ученог друштва 27, Београд 1868, 231-295.

Ј. Шафарик- архимандрит Леонид, *Цар Стефан Душан и царица му Јелена и син њихов краљ Урош поклањају митрополиту серском Јакову цркву светог Николе на реци Пчињи под брегом Кожљем*, Гласник СУД, 24, 241-248.

Шекуларац, *Дукљанско-зетске повеље*, Титоград 1987.

М. Шуица- Т. Суботин Голубовић, *Повеља Вука Бранковића Дубровнику*, ССА 9 (2010) 99-109.

М. Шуица, *Повеља кнеза Стефана Лазаревића којом се Хиландару прилаже црква Ваведења Богородичиног у Ибру*, ССА 3 (2004) 107-123.

#### Литература:

L. Avramov, *Vinogradarstvo*, Beograd 1995.

Д. Амедоски, *Прилог проучавању сеоске привреде нахије Бован у 16. веку*, Алексинац и околина у прошлости, Алексинац 2016, 107-124.

Д. Анастасијевић, *Византија и Византинци: енциклопедијски речник*, Београд 1994.

Д. Ангелов, *Аграрните одношениа в Северна и Средна Македония през XIV век*, София, 1958.

М. Антоновић, *Град и жупа у Зетском приморју и северној Албанији у XIV и XV веку*, Београд 2003.

*Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine I-III*, Beograd 1988. (ALBiH)

*Археолошки споменици и налазишта у Србији. Западна Србија I*, (ур. Ђ. Бошковић),

Београд 1953.

*Археолошки споменици и налазишта у Србији. Централна Србија I*, (ур. Ђ. Бошковић), Београд 1956.

М. Барјактаревић, *О земљишним међама у Срба*, Београд 1952.

М. Bartusis, *Serbian pronioia and pronioia in Serbia: the diffusion of an institution*. ЗРВИ 48 (2011) 177-214.

Ф. Баришић, *Први попис грчких аката на старосрпском с краја XIII века у Хиландару*, Београд 1989, 27-57.

М. Беловић, *Раваница: историја и сликарство*, Београд 1999.

Е. В. Бернадкская, *К истории аграрных отношений в северной и средней Италии (XIV-XVI вв.)*, Из Истории трудящихся масс Италии, Москва 1959, 179-199.

Н. Viderman, *Rečnik simbola*, Beograd 2004.

М. Благојевић, *Величина "делова" у сланском приморју*, ИЧ 20 (1973) 139-147.

М. Благојевић, *Град и жупа- међе градског друштва*. Социјална структура градских насеља (XII-XV век), Београд - Смедерево 1992.

М. Благојевић, *Деспот Стефан Лазаревић и Милешева*. Милешева у историји српског народа, САНУ, научни скупови 38, Одељење историјских наука 6, Београд 1987, 165-174.

М. Благојевић, *Жупа Моравица и земља Моравице*, Свети Ахилије у Ариљу -историја, уметност, Београд 2002, 13-23.

М. Благојевић, *Закон господина Константина и царице Јевдокије*. ЗРВИ 44/1, Београд 2007, 447-458.

М. Благојевић, *Закон "Светога Симеона и Светога Саве"*. Свети Сава-Сава Немањић. Историја и предање, Београд 1979.

М. Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, Београд 1973.

М. Благојевић, *Када је краљ Душан потврдио Дечанску хрисовуљу*, Историјски часопис XVI-XVII, 1970, 79-86.

- М. Благојевић, *Кнез Лазар -ктитор Хиландара*. Свети кнез Лазар, Београд 1989.
- М. Благојевић, *Кнез Лазар и његови наследници као ктитори Хиландара*, Јефимија бр. 10, Трстеник 2000, 75-98.
- М. Благојевић, *Ктиторке Хиландара у средњем веку*, Настава историје, бр. 16, год. VIII, Нови Сад 2002, 40-46.
- М. Благојевић, *Крајишта средњовековне Србије од 1371. до 1459. године*, ИЧ 1-2 (1987), 29-42.
- М. Blagojević, *L'agricoltura nell' economia ragusea del Medioevo*, Bari 1990, 27-44.
- М. Blagojević, *L'uomo a l' ambiente naturale*. Le aree omogenee della civiltà rupestre nell' ambito dell' Impero Bizantino -la Serbia, Congedo ed, Lecce 1979, 61-72.
- М. Благојевић, *Манастирски поседи крушевачког краја*. Крушевац кроз векове, Крушевац 1972, 25-49.
- М. Благојевић, *Меропси и отроци -баштиници и посадници у Грбаљском рукопису Душановог законика*, Глас САНУ CCCXCVI, Одељење историјских наука књ. 12 (2004) 21-60.
- М. Благојевић, *О аграрним односима у Полимљу крајем XII и почетком XIII века*. Краљ Владислав и Србија XIII века, Историјски институт 20, Београд 2003, 7-23.
- М. Благојевић, *О једнаким обавезама становништва у хрисовуљама манастира Св. Георгија код Скопља*, ЗРВИ 46 (2009), 149-165.
- М. Благојевић, *О положају становништва пријепољског краја у доба Немањића*. Сеоски дани Сретена Вукосављевића 3, Пријепоље 1976, 225-234.
- М. Благојевић, *Оброк и приселица*, ИЧ 18 (1971), 165-188.
- М. Благојевић, *Поседи манастира Хиландара на Косову и Метохији (XII-XV)*, Београд 2006.
- М. Благојевић, *Преглед историјске географије средњовековне Србије*, Зборник Историјског музеја Србије 20, Београд 1983, 45-126.
- М. Благојевић, *Прилог проучавању средњовековних мера -Которски стар и квадрањол, корчулански гоњај и кварта*, ИГ 1 (1972) 95-110.
- М. Благојевић, *Секуларизација хиландарских посела у средњовековној Србији*. Осам векова Хиландара- Историја, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура, Научни скупови САНУ 95, Одељење историјских наука 27, Београд 2000, 51-58.

- М. Благојевић, *Србија у доба Немањића. Од Кнежевине до Царства 1168-1371*, Београд 1989.
- М. Благојевић, *Српски владари - ктитори Хиландара*, Хиландарски зборник 11 (2004) 7-26.
- М. Благојевић, *Утицај Византије на аграрне односе у средњовековној Србији*. Византијски свет на Балкану II, Београд 2012, 235-252.
- М. Благојевић, *Црне Горе и Црна Гора*, Средњовјековна историја Црне Горе као поље истраживања. Зборник радова са округлог стола Историјског института, књ. 3, Подгорица 1999, 57-77.
- М. Благојевић, *Човек и природна средина*, Споменица академика Милоша Благојевића (1930-2012), Београд 2015, 27-39.
- М. Bloch, *Annales d'histoire économique et sociale - Revue trimestrielle - Tome I-IV*, Paris 1929.
- С. Божанић - М. Кисић Божић, *Огледи из историје земљорадње у Вергилијевим Георгикама и српским средњовековним изворима*, Споменица академика Милоша Благојевића (1930-2012), Београд 2015, 151-167.
- Д. Бојанић, *Јадар у прошлости*, Лозница 1985, 77-191.
- Д. Бојанић, *О неким одредницама сеоског становништва југословенских земаља у турским пописним књигама XV века*, Сеоски дани Сретена Вукосављевића II, Пријепоље 1976.
- Д. Бојанић, *О српској баитини и соћу у турским законима*, ИЧ 20, Београд 1973, 157-180.
- Д. Бојанић, *Прелаз са средњовековних тежинских и површинских мера на турске мере у северној Србији*. Мере на тлу Србије кроз векове, Београд 1974.
- Б. Бојовић, *Краљевство и светост: политичка филозофија средњовековне Србије*, Београд- Краљево 1999.
- И. Божић, *Доходак царски*, Београд 1956.
- И. Божић, *Дубровник и Турска у XIV и XV веку*, Београд 1952.
- И. Божић, *Млечани на реци Бојани*, Немирно Поморје XV века, Београд 1979, 218-240.
- И. Божић, *Параспор у скадарској области*, Зборник радова Византолошког института, 4 (1956), 13-30.
- И. Божић, *Proniarii et capita*, ЗРВИ 8-1, београд 1963, 61-70.
- И. Божић, *Село Богдашићи у средњем веку*, ИЧ 7 (1957), 83-121.
- I. Božić, *Le système foncier en "Albanie venitienne" au XV<sup>e</sup> siècle*, Bolletino dell'Istituto di Storia

della Società e dello Stato 5-6 (1963-1964), 65-140.

И. Божић, *Средњовековни Паиштровићи*, ИЧ 9-10 (1959), 151-185.

Ђ. Бубало, *О називу и времену настанка пописа имања Хтетовског манастира*, ССА 1 (2002), 177-195.

А. Веселиновић, *Трговина у средњовековној Србији*, Београд 1982, необјављена магистарска теза.

А. Веселиновић, *Забрана и прекиди трговине у Србији у доба Деспотовине*, Историјски гласник 1-2 (1983) 25-42.

А. Веселиновић, *Царински систем у Србији у доба Деспотовине*, Историјски гласник 1-2 (1984) 7-38.

А. Веселиновић, *Владарско и комунално у градовима Деспотовине*. Социјална структура српских градских насеља (XII-XVIII век), Смедерево-Београд 1992, 125-137.

А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, Београд 2006.

S. Vetnić, *Arheološki i istorijski izvori o gajenju vinove loze u srednjem Pomoravlju*, Svetozarevo 1984.

В. Винавер, *Прилози историји племенитих метала, цена и надница*, Историјски гласник 1-2, 1960.

М. Влајинац, *Бедба и заманица као мобарска и кулчарска работа у Србији Средњег века*. Гласник Скопског научног друштва II (1927), 47-66.

М. Влајинац, *Моба и позајмица*, Српски етнографски зборник 44, Београд 1929.

М. Влајинац, *Речник наших старих мера у току векова I-III*, Београд 1961-68.

Д. Војводић, *Зидно сликарство Давидовице: допуне у ишчитавању тематског програма и датовање*. Зограф: часопис за средњовековну уметност 39, Београд 2015, 177-192.

Д. Војводић, *Лоза Немањића*, Лексикон српског средњег века, 371-373.

Д. Војводић, *Од хоризонталне ка вертикалној генеалошкој слици Немањића*, ЗРВИ 44 (2007), 295-312.

Т. Вукановић, *Средњовековна жупа Врање*, Врањски гласник 1 (1965) 113-115.

С. Вукосављевић, *Историја сељачког друштва I и II*, Београд 1953 и 1965.

С. Вукосављевић, *О земљишној својини на селу*, Историјско-правни зборник 1, Сарајево 1949.

Н. Вучо, *Економика средњовековне Србије*, Зборник у част шесте стогодишњице Законика

цара Душана, Београд 1951, 183-207.

Н. Вучо, *Привредна историја Србије до првог светског рата*, Београд 1955.

J. Gimpel, *The medieval machine: the Industrial Revolution of the Middle Ages*, Harmondsworth 1881.

J. Le Goff, *La civilisation de l' Occident médiéval*, Flammarion 2008.

J. Le Goff, *Za jedan drugi srednji vek; vreme, rad i kultura Zapada*, Novi Sad 1997.

J. Le Goff, *Srednjovekovna civilizacija Zapadne Evrope*, Beograd 1973.

Ж. Ле Гоф, *Средњовековно имагинарно: огледи*, Сремски Карловци-Нови Сад 2010.

J. Le Goff, *Your Money or Your Life: Economy and Religion in the Middle Ages*, Zone Books 1988.

Ж. Ле Гоф, *Човек средњег века* (прир.), Београд 2007.

R. Grand - R. Delatouche, *L'Agriculture au Moyen Age da la fin de l'Empire romain au XVI siècle*, Paris 1950.

Д. Грбовић, *Привреда Јагодине у XV веку (до 1459)*, Јагодина 2004.

Р. Грујић, *Властелинство светог Ђорђа код Скопља од XI-XV века*, Гласник Скопског научног друштва I-1 (1925), 45-79.

Р. Грујић, *Епархијска властелинства*, Богословље VII-2, (1932), 93-142, 181-200.

Р. Грујић, *Конавли под разним господарима од XII до XV века*, Споменик САНУ 66, Београд 1926.

Р. Грујић, *Лична властелинства српских црквених представника у XIV и XV веку*, Гласник Скопског научног друштва 13 (1933), 47-68.

Р. Грујић, *Полошко-тетовска епархија и манастир Лешак*, Гласник Скопског научног друштва 12 (1932) 33-77.

Р. Грујић, *Црквена властелинства у средњовековној Србији*, Скопље и Јужна Србија, Београд 1925.

Ђ. Daničić, *Мика Blaženoga Grozdija*. Starine II, Zagreb 1870.

Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских*, Београд 1863.

Ј. Дедијер, *Сара Србија: географска и етнографска слика*, Београд 1912.

Ј. Дедијер, *Херцеговина*, Сарајево 1991.

D. Dinić-Knežević, *Prilog proučavanju mera za vino u Dubrovniku u XIV veku*, Historijski zbornik 19-20 (1966-1967), 419-427.

- Д. Динић-Кнежевић, *Трговина вином у Дубровнику у XIV веку*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду 9 (1966), 39-85.
- Д. Динић-Кнежевић, *Трговина дрветом у Дубровнику у XIV веку*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду 14/1 (1971).
- М. Динић, *Сокалници*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 28 (1962), св. 3-4, 149-157.
- М. Динић, *Средњовековна дубровачка караванска трговина*. Српске земље у средњем веку, Београд 1978, 305-330.
- М. Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни I-II*, Београд 1955-1962.
- М. Динић, *Хумско-требињска властела*, Београд 1967.
- G. Duby, *L'économie rurale et la vie des campagnes dans L'Occident médiéval I-IV*, Paris 1962.
- В. Ђорђевић, *Посебно ратарство*, Београд 1961.
- В. Ђурић, *Зидно сликарство манастира Дечани: грађа и студије*. Посебна издања САНУ књ. 632. Одељење историјских наука књ. 22, Београд 1995.
- Етимолошки речник српског језика* (ур. С. Лома), свеска I А, Београд 2003.
- Етимолошки речник српског језика* (ур. С. Лома), свеска II БА, Београд 2003.
- Енциклопедија православља I* (група аутора), Београд 2002.
- М. Живојиновић, *Властелинство манастира Хиландара према хрисовуљи цара Душана из 1348. године*. Осам векова Хиландара- историја, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура, САНУ Одељење историјских наука, књ. 27, Београд 1998, 35-50.
- М. Živojinović, *Le domaine de Chilandar sur le territoire Byzantin: de 1345 à 1371*, Athonika symmeikta 4, Mounth Athos in the 14<sup>th</sup>- 16<sup>th</sup> centuries, Athens 1997.
- М. Живојиновић, *Историја Хиландара I*, Од оснивања манастира 1198. до 1335. године, Београд 1998.
- М. Живојиновић, *Струмички метох Хиландара*, ЗРВИ 45 (2008), 205-221.
- О. Зиројевић – П. Влаховић, *О насељима пријепољског краја у турском периоду и савременом добу*, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића XII, Пријепоље 1981, 185–191.
- О. Зиројевић – П. Влаховић, *Пријепољски крај кроз турске изворе*, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића XII, Пријепоље 1988.

- В. Иванишевић, *Новчарство у средњовековној Србији*, Београд 2000.
- Р. Ивановић, *Властелинство манастира Арханђела код Призрена*, Историјски часопис VIII (1959), 209-253.
- Р. Ивановић, *Дечанско властелинство, историјско-географска обрада*, Историјски часопис IV (1954), 173-226.
- Р. Ивановић, *Средњовековни баштински поседи Хумског епархијског властелинства*, ИЧ IX-X (1959), 79-95.
- Именик насељених места ФНРЈ, Београд 1951.
- Х. Иналџик, *Османско царство, класично доба, 1300-1600*, Београд 2003.
- История агрикултурѝ*, Москва-Лењинград 1940.
- Историја македонског народа I*, Београд 1970.
- Историја Османског царства* (приредио Р. Мантран), Београд 2002.
- Историја српског народа I и II*, Београд 1981, 1982.
- Историја Црне Горе, II-1/2*, Титоград 1970.
- Јелена- краљица, монахиња, светитељка* (уредник К. Митровић), Манастир Градац 2015.
- Д. Јечменица, *Поседи светогорског манастира Светог Пантелејмона у Моравској Србији*.
- Власт и моћ, властела Моравске Србије од 1365. до 1402. године, Крушевац 2014, 183-206.
- К. Јиречек, *Властела хумска на натпису у Величанима*, Зборник Константина Јиречека I, Београд 1959, 427-432.
- К. Јиречек, *Историја Срба I и II*, Београд 1952.
- К. Јиречек, *Скадар и његово земљиште у средњем веку*, Гласник СГД 3 (1914) 149-171.
- К. Јиречек, *Трговачки путеви и рудници Србије и Босне у средњем веку*, Зборник К. Јиречека I, Београд 1959.
- Г. Јовановић, *О повељи деспотице Јелене Бранковић*. Моравска Србија, Крушевац 2007, 173-180.
- А. П. Каждан, *Аграрные отношения в Византии XIII-XIV вв*, Москва 1952.
- А. П. Каждан, *Византиское сельское поселение*, Византискии временик 2, Москва 1949, 215-244.
- Ј. Калић, *Епископски градови Србије у средњем веку*. ЗРВИ 50/1 (2013) 433-447.
- О. Кандић, *Манастир Градац*, Београд 1982.
- N. Klaić, *Problem kmetstva na području dubrovačke Astareje: (prilog problemu dalmatinskog*

agrara), Arhivski vjesnik 14, 1971.

Д. Ковачевић-Којић, *Градска насеља средњевековне босанске државе*, Сарајево 1978.

Д. Ковачевић- Којић, *Zvornik (Zvonik) u srednjem vijeku*, Godišnjak DI BiH 16 (1965) 19-35.

Д. Ковачевић- Којић, *La Serbie et les pays serbes; l'economie urbaine: XIV<sup>e</sup> et XV<sup>e</sup> siècles*, Édition Studia Serbica. Institut des Études balkaniques, Belgrade 2012.

Д. Ковачевић- Којић, *Privredni razvoj srednjovekovne bosanske države*, Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine I, Sarajevo 1987, 87-190.

Д. Ковачевић-Којић, *Приштина у средњем веку*, ИЧ 22 (1975) 45-75.

Д. Ковачевић, *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*, Sarajevo 1961.

Д. Ковачевић- Којић, *Učešće vlaha u trgovinskoj razmeni tokom XIV i XV vijeka*, Radovi ANU BiH, knj. LXXIII (urednik Д. Ковачевић- Којић), Sarajevo 1983, 79-85.

Д. Ковачевић-Којић, *Друштвена структура рударских градова*. Социјална структура српских градских насеља XII-XVIII века, Смедерево-Београд 1992, 35-50.

Д. Ковачевић-Којић, *Средњевјековна Сребреница, XIV- XV вијек*, Београд 2010.

Д. Ковачевић-Којић, *Градски живот у Србији и Босни (XIV–XV вијек)*, Београд 2007.

Ј. Кодер, *Византијски свет: увод у историјску географију источног Медитерана током византијске епохе*, Београд 2013.

Г. Комар, *Стари ћирилични натписи Источне Херцеговине*, Херцег Нови 2014.

Н. К. Кондов, *К вопросу о системе полеводства в болгарских и соседних с ним землях Балканского полуост. в средние века*, Византийский вестник 20, Москва 1961, 1-13.

М. Копривица, *Нишка област од 1428. године до половине XVI века*, Браничевски гласник 5, Пожаревац 2008, 1-133.

М. Копривица, *Полог под српском влашћу у средњем веку (историјско-географски преглед)*. Споменица академика Милоша Благојевића (1930-2012), Београд 2015, 65-94.

Б. Крекић, *Дубровник и Левант, (1280-1460)*, Београд 1956.

А. Крстић, *Деспот Стефан Лазаревић и Баточина*, Споменица академика Милоша Благојевића (1930-2012), Београд 2015, 109-122.

А. Крстић, *Подунавље и Посавина Србије у позном средњем веку. Историјско-географски аспекти истраживања*. Историја и географија- сусрети и прожимања, Београд 2014.

А. Крстић, *Смедеревски крај у другој половини 15. и почетком 16. века*, у: Смедеревски зборник 2 (2009) 45–71.

А. Крстић, *Османско продирање и демографске промене у Браничеву (1389-1459)*, у: *Зборник радова : међународни научни скуп Браничево у историји Србије III/6*, Пожаревац–Београд 2008, 195-208.

А. Крстић, *Банат у средњем веку*, у: *Банат кроз векове : слојеви култура Баната : зборник радова*, Београд : Вукова 2010, 65–90.

А. Крстић, *Кучево и Железник у светлу османских дефтера*, у: ИЧ 49 (2002) 139–162.

А. Крстић, *Први османски дефтери као извор за историјску географију средњовековног Браничева*, Браничевски гласник 3–4 (2006) 95–113.

А. Крстић, *Сеоска насеља у Подунављу и Посавини Србије и Јужне Угарске у 15. и првој трећини 16. века*, ИЧ 12 (2005) стр. 164–194.

А. Крстић, *Средњовековни тргови и османски пазари у Браничеву- континуитет и промене*. Моравска Србија, Крушевац 2007, 95-113.

И. Куљанчић, *Виноградарство*, Нови Сад 2007.

*Лексикон српског средњег века* (приредили С. Ћирковић и Р. Михаљчић), Београд 1999.

*Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља* (приредио С.Мишић), Београд 2010.

Т. Локот, *Специјално ратарство*, Београд 1937.

А. Лома, *Топонимија Бањске хрисовуље: ка осмишљавању старосрпског топономастичког речника и бољем познавању опитесловенских именословних образаца*, Београд 2013.

А. Лома, *Из топонимије Србије*, Ономатолошки прилози VI, Београд 1985, 105–118.

А. Лома, *Топономастика и археологија. Антички локалитети код Пљеваља и Пријепоља и могући предсловенски остаци у тамошњој топонимији*, Ономатолошки прилози 10, Београд 1989, 1–32.

- А. Лома, *Језичка прошлост југоисточне Србије у светлу топонимике*. Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката. Зборник реферата са научног скупа (Нишка Бања, 17–20. 6. 1992), Ниш 1993, 107–136.
- А. Лома, *Историјска топонимија Рудничког краја*, у: *Рудник – шапат висина*, Београд 2014, 537–571.
- Ј. Луčić, *Agrarno-proizvodni odnosi u okolini Dubrovnika (do pol. XIV st.)*, Zgodovinski časopis XXII, sv. 1-2, Ljubljana 1968, 61-96.
- Ј. Луčić, *Grane privrede u dubrovačkoj Astoreji*, (do u polovinu XIV st.), Anali Historijskog Instituta JAZU u Dubrovniku X-XI, Dubrovniku 1966, 135-164.
- Ј. Луčić, *Stjecanje, dioba i borba za očuvanje dubrovačkog primorja*, Arhivski vjesnik XI-XII, Zagreb (1968-1969), 99-201.
- Ј. Луčić, *Uprava u dubrovačkom vangradskom teritoriju*, Arhivski vjesnik VI, Zagreb 1963, 231-250.
- М. Љубинковић, *Манастир Раваница*, Београд 1996.
- С. Љубић, *Skadarski zemljišnik od god. 1416*, Starine 14 (1882) 30–57.
- É. Malamut, *L'impératrice byzantine et la cour (XIII-XV siècle)*. ЗРВИ 50/1 (2013) 629-645.
- С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија Немањића*, Београд 1997.
- С. Марјановић-Душанић, *Династија и светост у доба породице Лазаревић: стари узор и нови модели*, ЗРВИ 43 (2006) 77-95.
- С. Марјановић-Душанић, *Мотив Лозе Јесејеве у доба Уроша I*, Зборник ФФ 18, Београд 1994.
- В. Марковић, *Православно монаштво и манастири у средњовековној Србији*, Сремски Карловци 1920.
- І. Mahnken, *Дубровачки патрицијат у XIV веку I и II*, Београд 1960.
- М. Мацура, *Насеља и становништво Области Бранковића 1455*, Београд 2001.
- Мере на тлу Србије кроз векове*, Зборник САНУ, Београд - Нови Сад 1974.
- Ч. Мијатовић, *Студије за историју српске трговине*, Гласник СУД 33, 37, 38 (1872, 1873).
- Ј. Мијушковић, *Историја Београда*, Београд 1968.
- Ј. Мијушковић, *Хумска властелска породица Санковићи*, Историјски часопис XI, Београд 1961, 17-54.

- М. Милосављевић, *Опште виноградарство*, Београд 1990.
- М. Милосављевић, *Винова лоза, грозђе и вино*, Београд 1999.
- Д. Милошевић, *Манастир Грачаница*, Београд 1989.
- Б. Миљковић, *Житија Светог Саве као извори за историју средњевековне уметности*, Београд 2008.
- Б. Миљковић, *Немањићи и Свети Никола у Барију*, ЗРВИ 44/1, Београд 2007, 275-293.
- Е. Миљковић, *Пљевљско друштво – перображај српског трга у османску касабу*, Историја Пљеваља, Пљевља 2009, 101–102.
- Ема Миљковић- Бојанић, *Смедеревски санџак 1476-1560. Земља- Насеља- Становништво*, Београд 2004.
- Е. Миљковић-Бојанић, А. Крстић, *Браничево у 15. веку : историјско-географска студија*, Пожаревац 2007.
- Е. Миљковић-Бојанић, А. Крстић, *На раскришћу две епохе: континуитет и промене друштвене структуре у Браничеву у 15. веку*, ИЧ 56 (2008) 279–304.
- Е. Миљковић-Бојанић, А. Крстић, *Трагови српског средњовековног права у раним османским канунима и кануннамама*, у: *Средњовековно право у Срба у огледалу историјских извора : зборник радова са научног скупа одржаног 19–21. марта 2009.* Београд 2009, 261–284.
- Р. Михаљчић, *Крај Српског царства*, Београд 1974.
- Р. Михаљчић, *Селишта*, Зборник Филозофског факултета IX-1, Београд 1967, 173-224.
- Fr. Miklošić, *Trojanska priča*, Starine JAZU 3, Zagreb 1871.
- С. Мишић, *Друштвена структура Призрена у 14. веку*, Зборник радова у част академику Десанки Ковачевић -Којић, књ Х, Одељење друштвених наука књ. 38, Бања Лука 2015, 319-325.
- С. Мишић, *Законске одредбе о Власима у повељама Немањића*, Браничевски гласник 7 (2010), Пожаревац 2010.
- С. Мишић, *Заселци у средњовековној Србији*, БИГ 4 (2013) 39-49.
- С. Мишић, *Историјска географија српских земаља од 6. до половине 16. века*, Београд 2014.
- С. Мишић, *Југоисточна Србија средњег века*, Врање 2002.

- С. Мишић, *Коришћење унутрашњих вода у српским земљама средњег века*, Београд 2007.
- С. Мишић, *Сеоске међе у средњовековној Србији*. Споменица академика Милоша Благојевића, Београд 2015, 41-56.
- С. Мишић, *Стон и Пељешац од 1326. до 1333. године*, ИЧ 42-43 (1996) 25-32.
- С. Мишић, *Студије о средњовековном Полимљу*, Београд 2012.
- С. Мишић, *Хумска земља у средњем веку*, Београд 1996.
- С. Младеновић, *Крушевска метохија: хиландарски посед у Хвосну*: магистарски рад, Београд 2010.
- С. Младеновић, *Црквени поседи на Косову и Метохији у средњем веку*: докторска дисертација, Београд 2016.
- Ј. Мргић, *Zemlja i ljudi: iz istorije životne sredine Zapadnog Balkana*, Београд 2013.
- Ј. Мргић, *Историја животне средине (enviromental history) у делима Милоша Благојевића*, Споменица академика Милоша Благојевића (1930-2012), Београд 2015, 57-64.
- Ј. Мргић, *Climate Impact on Agricultural Production in Pre-Industrial Society: Some Indications from 16<sup>th</sup> Century Ottoman Bosnia*. Ottoman Studies in Transformation : Papers from CIEPO 18, Berlin 2011.
- Ј. Мргић, *Wine or Raki: The Interplay of Climate and Society in Early Modern Ottoman Bosnia, Environment and History*; vol. 17, no. 4, The White Horse Press 2011, 613-637.
- Ј. Мргић, *Проучавање централних насеља у историјској географији Византијског царства на Балкану и могућности примене нове методологије*. Византијски свет на Балкану II, Београд 2012, 285-297.
- Ј. Мргић, *Transition from Late Medieval to Early Ottoman Settlement Patterns. A Case Study of Northern Bosnia*, Südost-Forschungen 65-66 (2006-2007) 50-86.
- Народне песме у српској периодици до 1864*. (приредили М. Радевић, М. Матицки, Нови Сад 2007.
- А. Накаламић, *Опште виноградарство*, Београд 2009.
- Е. П. Наумов, *Вторая Архилевецкая грамота како исторический источник*, Источники и историография славянског средневековья, Москва 1967, 84-99.
- Насеља и порекло становништва књиге, 1-47*. Српски етнографски зборник, Београд 1902-2005.
- С. Ненадовић, *Душанова задужбина манастир Светих Арханђела код Призрена*, Београд

1966.

Р. Новаковић, *О неким питањима подручја данашње Метохије крајем XII и почетком XIII века*. ЗРВИ 9 (1966) 195-213.

С. Новаковић, *"Бащина" и "бољар" у југословенској терминологији средњег века*, Глас САНУ 92, Београд 1913.

С. Новаковић, *Брсково, Дањ и царина у светог Спаса и путови с јадранског приморја у старе српске земље. Прилог ка географији земаља српских средњег вијека*, Рад ЈАЗУ 37 (1876) 1-28.

С. Новаковић, *Буркхард и Бертрандон де ла Брокијер о Балканском полуострву XIV и XV века*, Годишњица НЧ 14 (1894) 1-66.

С. Новаковић, *Град Вишесав и Видинска област*, Годишњица НЧ 5 (1883) 141-164.

С. Новаковић, *Ново Брдо и Врањско Поморавље у историји српској XIV и XV века*, Годишњица НЧ 3 (1879) 263-355.

С. Новаковић, *Параспор- ПараџПорја. Прилог к познавању старих аграрних обичаја Балканског полуострва*, Годишњица Николе Чупића 26 (1907) 193-195.

С. Новаковић, *Пронијари и баштиници, (Спахије и читлук-сахибије)*. Прилог историји непокретне имовине у Србији XIII-XIV века, Глас САНУ 1, Београд 1887.

С. Новаковић, *Село*, Београд 1965.

С. Новаковић, *Соће и сокалник у средњовековној Србији*, Годишњица Николе Чупића 26 (1907), 118-128.

Д. Обрадовић, *Крагујевац и околина у XV веку*. Моравска Србија, Крушевац 2007, 213-230.

Г. Острогорски, *Елефтери. Прилог историји сељаштва у Византији*, Зборник Филозофског факултета у Београду 1 (1949), 45-62 (*Елефтери. Прилог историји сељаштва у Византији*, Сабрана дела Г. Острогорског II, Београд 1970, 196-217).

Г. Острогорски, *Пронија. Прилог историји феудализма у Византији и Јужнословенским земљама*, Београд 1951 (*Пронија*, Сабрана дела Г. Острогорског II, Београд 1970, 119-342).

Г. Острогорски, *Радоливо- село светогорског манастира Ивирина*, Зборник радова Византолошког института 7 (1961), 67-84.

Г. Острогорски, *Размена поседа и сељака у хрисовуљи цара Алексија I Комнина светогорској лаври из 1104. године*, Историјски часопис 5 (1955), 19-25, (Сабрана дела Г. Острогорског II, Београд 1970, 187-195).

- Д. Панић, Г. Бабић, *Богородица Љевишка*, Београд 2007.
- В. Петковић- Ж. Татић, *Манастир Каленић*, Вршац 1926.
- В. Петковић, *Манастир Дечани I и II*, Београд 1941.
- В. Петковић, *Хрисовуље кнеза Лазара у манастиру Раваници*, Старине записи-натписи-листине, Београд 1923.
- В. Петровић, *Градски метох*, Споменица академика Милоша Благојевића (1930-2012), Београд 2015, 139-150.
- Ђ. Петровић, *Прилог познавању Пријепоља у касном средњем веку*, у: Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића VIII, Пријепоље 1980, 157–172.
- Р. Радић, *Глад у српским земљама XIII - XV века*. Лесковачки зборник 39, Лесковац 1999, 9-26.
- Р. Радић, *Друго лице Византије*, Београд 2013.
- Р. Радић, *Шта су пили Византинци*. Нова зора, часопис за књижевност и културу, Билећа 2004.
- Б. Радојковић, *О сокалницима, расправа о социјалним односима у старој српској држави средњег века*, Посебна издања САНУ 120, Београд 1937.
- С. Радојчић, *Старо српско сликарство*, Београд 1966.
- М. Решетар, *Дубровачка нумизматика I*, Сремски Карловци 1924.
- D. Roller, *Agrarno-proizvodni odnosi na području Dubrovačke republike od XIII do XIV stoljeća*, Zagreb 1955.
- D. Roller, *Dubrovački zanati u 15. i 16. stoljeću*, Zagreb 1951.
- И. Синдик, *Комунално уређење Котора од друге половине XII до почетка XV столећа*, Београд 1950.
- А. Соловјев, *Грбаљска жуна и Грбаљски статут*, Годишњица НЧ 40 (1931) 1-41.
- А. Соловјев, *Једна српска жуна за време царства*, Гласник скопског научног друштва 3 (1928), 25-43.
- А. Соловјев, *Сокалници и отроци у упоредно- историјској светлости*, Гласник Скопског научног друштва 19 (1938), 130-132.

*Социјална структура градских насеља (XII-XV век)*, (уредници Ј. Клић, М. Чоловић), Београд - Смедерево 1992.

М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд 1994.

М. Спремић, *Свети Срђ под млетачком влашћу*, Зборник ФФ у Београду 7/1 (1963) 295-312.

Р. Станкова, *Србски и бугарски празнични минеи от XIII (съпоставка на състава и структурата)*. ЗРВИ 46 (2009) 395-407.

В. Станковић, *Бугарска и Србија у делима Георгија Акрополита и Георгија Пахимера*, ЗРВИ 46 (2009), 179-199.

I. Stijerčević, *Kotor i Grbalj*, Split 1941.

G. Stulli, *Vocabolario italiano-illirico-latino*, том II, 1810.

Љ. Стојановић, *Попис имања Хтетовског манастира*, Споменик САНУ III, Београд 1890, 36-40.

Љ. Стошић, *Речник црквених појмова*, Београд 2006.

*The Economic History of Byzantium: from the seventh through the fifteenth century I, II, III* (Angeliki E. Laiou, editor-in-chief), Dumbarton Oaks Research Library and Collection 2002.

Т. Суботин -Голубовић, *Минеј за јул и август из времена краља Милутина: рукопис Дечани 32*, 2012, 191-202.

Т. Суботин -Голубовић, *Српски празнични минеји прве половине 15. века*. Моравска Србија, Крушевац 2007, 63-72.

Т. Суботин -Голубовић, *Шта је све нестало из српских минеја XIII века?* ЗРВИ 46 (2009) 381-394.

Р. Тараило, *Основи подизања, одржавања, подмлађивања и прекалемљивања винограда*, Београд 2000.

Т. Тарановски, *Историја српског права у Немањинској Србији I-IV*, Београд 1931-1935.

Б. Тодић, М. Чанак-Медић, *Манастир Дечани*, Београд 2005.

Б. Тодић, М. Чанак-Медић, *Манастир Студеница*, Нови Сад 2011.

В. Тошић, *Велики челник Радич*, Матица српска, прештампано из Зборника за историју бр. 13/1976.

Г. Тошић. Д. Рашковић, *Ранохришћански споменици на источним падинама Копаноника*, ЗРВИ 44/1 (2007), 27-45.

- Ђ. Тошић, *Требињска област у средњем вијеку*, Београд 1998.
- Ђ. Тошић, *Трг Дријева у средњем вијеку*, Сарајево 1987.
- Ђ. Трифуновић, *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*, Београд 1974.
- В. Трпковић, *Бранивојевићи*, ИГ 3-4 (1960) 55-84.
- В. Трпковић, *Хумска земља*, Зборник ФФ у Београд 8/1 (1964), 225-259.
- С. Ћирковић, *Владарски двори око језера на Косову*, Зборник МС за Ликовне уметности 20 (1984).
- С. Ћирковић, *Допуне и објашњења*, С. Новаковић, Село, Београд 1965, 221-235.
- С. Ћирковић, *Дубровник и залеђе у средњем веку*, Работници, војници, духовници, Београд 1997, 47-55.
- С. Ћирковић, *Историја средњовековне Босанске државе*, Београд 1964.
- С. Ћирковић, *Мерење и мере у средњовековној Србији*. Работници, војници, духовници, Београд 1997, 135-168.
- С. Ћирковић, *Натурална привреда и тржишна производња између XIII и XV столећа*, Работници, војници, духовници, Београд 1997, 37-46.
- С. Ћирковић, *Неостварена аутономија: градско друштво у Србији и Босни*. Работници, војници, духовници, Београд 1997, 259-276.
- С. Ћирковић, *Развој и заосталост на Балканском полуострву између XIII и XVI столећа*. Работници, војници, духовници, Београд 1997, 21-36.
- С. Ћирковић, *Сеоска општина код Срба у средњем веку*. Работници, војници, духовници, Београд 1997, 341-348.
- С. Ћирковић, *"Четвртина"*, Зборник ФФ у Београду 7/1 (1963) 273-276.
- С. Ћирковић, Д. Ковачевић - Којић, Р. Ћук, *Здравствене прилике у средњовековној босанској држави*, Acta historica medicinae, pharmaciae, veterinae, Anno X-2, Beograd 1970.
- В. Ћоровић, *Територијални развој босанске државе у средњем веку*, Глас СКА 167 (1935) 5-47.
- Р. Ћук, *Повеља царице Маре манастирима Хиландару и Светом Павлу*, ИЧ 24 (1977) 103-116.
- Р. Ћук, *Србија и Венеција у XIII и XIV веку*, Београд 1986.

*Ужички крај : насеља, порекло становништва, обичаји* (приредио Б.Челиковић), Београд 2010.

T. Unwin, *Wine and the Vine: An Historical Geography of viticulture and the Wine Trade*, Routledge 1996.

Б. Ферјанчић, *Манастирски људи у византијском и српском граду*. Социјална структура српских земаља у XII-XIII веку, Смедерево-Београд 1992.

М. Филиповић, *Аграрно-правни односи звани параспор или параспур*, Лесковачки Зборник V, Лесковац 1965, 5-15.

V. Nan, *La culture materielle dans le Balcan au Moyen Age a travers la documentation des Archives de Dubrovnik*, Balcanica III (1972) 153-197.

Ј. Цвијетић, *Vinum- ad Imitationem Sanguinis: вино у паганској и хришћанској религији и умјетности*, Српско археолошко друштво. Скупштина и годишњи скуп 36, Нови Сад 2013.

Ј. Цвијић, *Балканско полуострво и јужнословенске земље I*, Београд 1922.

И. Цвитковић, *Речник религијских појмова*, Нови Сад 2009.

G. Čremošnik, *Vinogradarstvo i vino u Dalmaciji srednjega veka*, Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini 45, Sarajevo 1933.

G. Čremošnik, *Vrednost dubrovačkog izvoza u Srbiju i Bosnu*, GZM 41, Sarajevo 1929, 57-62.

G. Čremošnik, *Dubrovačka kancelarija do godine 1300*, GZM 39, Sarajevo 1927, 231-253.

G. Čremošnik, *Naša trgovačka društva u srednjem veku*, GZM 36, Sarajevo 1924, 69-81.

G. Čremošnik, *Prilozi dubrovačkoj i srpskoj numizmatici*, Slavia, Praha 7, 1928/1929, 564-584.

G. Čremošnik, *Postanak i razvoj srpske ili hrvatske kancelarije u Dubrovniku*, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku I, Dubrovnik 1952, 73-84.

G. Čremošnik, *Prodaja bosanskog Primorja Dubrovniku godine 1399. i kralj Ostoja*, Glasnik Zemaljskog muzeja 40 (1928), 109-126.

G. Čremošnik, *Uvozna trgovina Srbije 1281. u 1283*, Spomenik Srpske Akademije Nauka, LXII drugi rayred 51, 59-68, Beograd 1925.

С. Шаркић, *Оригинарни начини стицања својине у средњовековном српском праву*. Византијски свет на Балкану 2, Београд 2012, 417-424.

Г. Шкриванић, *Властелинство Св. Стефана у Бањској*, Историјски часопис VI (1956), 177-199.

- Г. Шкриванић, *Жичко епархијско властелинство*, Историјски часопис IV (1954), 147-172.
- Г. Шкриванић, *Именик географских назива средњовековне Зете*, Титоград 1959.
- Г. Шкриванић, *Област средњовековног Пилота у XIV столећу*, ИЧ 7 (1957) 323-331.
- Г. Шкриванић, *Раваничко властелинство*, ИЧ 16-17 (1966-1967).
- Г. Шкриванић, *Хвостно у средњем веку*, Зборник ФФ у Београду 11/1 (1970) 331-336.
- М. Штетих, *Виногради на поседима манастира Свети Арханђели код Призрена*, Београдски историјски гласник VI (2015) 119-128.
- М. Штетих, *Земљорадња и сточарство*. Шумадија у 15. веку (у штампи).
- М. Шуица, *Немирно доба српског средњег века*, Београд 2000.

**НАСТАВНО – НАУЧНОМ ВЕЋУ**  
**Одељењу за историју**  
**ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА**  
**УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ**

На основу предлога теме докторске дисертације *Виноградарство у средњовековној Србији* коју је поднела Марина Штетић, Записника комисије, пред којом је кандидаткиња бранила предложену тему, слободни смо да Већу поднесемо следећи

**ИЗВЕШТАЈ**

**Основни подаци о кандидату и дисертацији**

Кандидаткиња Марина Штетић је положила програмом предвиђене испите и стекла формално право да пријави тему своје докторске дисертације. Пријављена тема до сада није у целини обрађивана, а стање изворне грађе омогућава њену адекватну обраду. Марина Штетић је рођена 1988.године у Јагодини, где је завршила основну школу и гимназију. Студије историје на Филозофском факултету у Београду уписала је 2007, а дипломирала 2013. са просечном оценом 9,53. Мастер студије је успешно окончала 2014. Докторске студије на Катедри за историју српског народа у средњем веку, са историјском географијом и старословенским језиком уписала је 2015.године.

**Предмет и циљ дисертације**

Предмет истраживања предложене докторске тезе јесте виноградарство на простору средњовековне Србије, које се на основу писаних извора може пратити од краја 12. века, а интензивније и свеобухватније од првих деценија 14. века. С обзиром да је један од основних фактора за обављање ове делатности погодност климе, винова лоза добро је успевала у крајевима са дугим и топлим летима, каквих је било довољно у српској држави. На ужем појасу јадранског приморја, у долини Неретве и долини Дрима до Везировог моста, влада топла медитеранска клима са доста сунчаних дана, тако да је

виноградарство на подручјима медитеранске и измењене медитеранске климе, неговано још од античких времена. У оквиру осталих подручја српске државе, под режимом континенталне климе из Централне Европе, издвајају се заклоњене области са блажом, измењеном континенталном климом, као што су - Жупа, Косово и Метохија, Полог, долина Дрине. Скопски басен у коме се осећа утицај егејске климе такође је био погодан за развој виноградарства. Изузимајући случај уже околине Дубровника и Котора, где је достигло највећи степен развоја, може се рећи да је виноградарство у околини Призрена и Скопља крајем 13. века достигло степен развоја као на Пељешцу, Стону и у Сланском приморју почетком истог века. На крају 12. века у околини Призрена се помињу два винограда које је Немања засадио. За један век овде је узгој винове лозе знатно напредовао, а половином 14. века цар Душан је у околини Призрена вршио комасацију винограда.

М. Штетић, поред тога што ће пратити развој виноградарства у средњовековној Србији извршиће и његову реонизацију и ширење од југа ка северу. Детаљно ће бити приказан узгој винове лозе и обрада винограда као и дистрибуција и пласман производа. Трговина вином је на посматраном подручју присутна од самих почетака, а временом постаје значајан чинилац у целокупној трговини. Наравно, главни покретачи и организатори ове трговине били су Дубровчани. За овакав приступ теми има довољно разноврсне изворне грађе, од дипломатичке, преко оне из дугровачког архива, до првих турских дефтера.

### **Опис садржаја дисертације**

Поред Увода у коме ће кандидаткиња обрадити рани развој виноградарства дисертација ће садржати и поглавље о распрострањености и реонизацији винограда. Поред овог поглавља, носеће поглавље дисертације биће и оно које ће се бавити производњом и трговином вином. На крају једно поглавље ће имати за циљ обраду података о виновој лози у српској материјалној и нематеријалној култури. Наравно, дисертација мора садржати уобичајене завршне форме као што су закључак и списак извора и литературе.

### **Основне хипотезе**

Виноградарство претставља једну од најважнијих привредних грана у Србији развијеног средњег века. Главни произвођачи били су владар и велика манастирска властелинства. У обради винограда ангажован је велики број зависних људи, па чак и део влашког становништва. Са друге стране трговина вином је била развијена и постојана током целог позног средњег века. Развој виноградарства је довео до заступљености винове лозе на целој територији средњовековне Србије.

## **Методe**

Током истраживања за предложену тему кандидаткиња Марина Штетић биће упућена на анализу разноврсног изворног материјала. За јадранско залеђе биће драгоцен грађа из Дубровачког архива, као и за истраживања везана за трговину вином. За унутрашњост Србије дипломатички извори имају пресудан значај, посебно сачуване повеље великих манастирских властелинстава. Кандидат ће бити упућен на анализу правних споменика у вези са обавезама зависног становништва у вези виноградарства. За завршну слику распрострањености винограда од велике помоћи биће први турски дефтери. Поред анализе података из извора, М. Штетић ће бити дужна да анализира и усвоји позитивне резултате постојеће литературе о овом питању. У неким сегментима истраживања квантитативна обрада података и синтетички приказ биће неопходни.

## **Очекивани резултати**

Виноградарство као посебна тема српске медијевистике није до сада обрађивано, осим у оквиру земљорадње. Израда ове дисертације треба да омогући потпун приказ и сагледавање улоге виноградарства у српској средњовековној привреди. Секундарно, истраживање ове теме треба да допринесе бољем сагледавању структуре српског друштва и што бољем приказу сложених социјалних односа међу зависним људима – произвођачима. Тема ће дати значајан допринос и изучавању сложене појаве какава је трговина, као и култа винове лозе код Срба у материјалној и нематеријалној култури.

## **Закључак**

Како се може видети из писаног образложења предлога теме Марина Штетић је добро припремљена за израду своје докторске дисертације и упућена је у све проблеме и задатке које јој обрада теме намеће. До истог закључка је дошла и Комисија за обраду предлога теме. Кандидаткињи су јасни циљеви истраживања као и методологија коју треба применити приликом израде докторске дисертације. Дакле, кандидаткиња је стручно оспособљена за истраживања и упозната са циљевима и методолошким захтевима предложене теме. Имајући у виду овде изречене ставове слободни смо да предложимо Већу да се тема **„Виноградарство у средњовековној Србији“**, коју је поднела **Марина Штетић**, прихвати као тема докторске дисертације.

У Београду, 21. 02. 2017.

Комисија за одбрану теме:

Проф. др Јелена Мргић

Проф. др Марко Шуица

Др Марија Копривица, научни сарадник

Проф. др Синиша Мишић, ментор  
(писац Извештаја)